

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

**SPIRITUALITA A POSTOJE KE SMRTI
SPIRITUALITY AND DEATH ATTITUDES**

Magisterská diplomová práce

Autor: Mgr. Lenka Beranová

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Olomouc 2013

Prohlášení:

„Ochrana informací v souladu s ustanovením §47b zákona o vysokých školách, autorským zákonem a směrnicí rektora k Zadání tématu, odevzdávání a evidence údajů o bakalářské, diplomové, disertační práci a rigorózní práci a způsob jejich zveřejnění. Student odpovídá za to, že veřejná část závěrečné práce je strukturována a koncipována tak, aby podávala úplné informace o cílech závěrečné práce a dosažených výsledcích. Student nebude zveřejňovat v elektronické verzi závěrečné práce plné znění standardizovaných psychodiagnostických metod chráněných autorským zákonem (záznamový arch, test / dotazník, manuál). Plné znění psychodiagnostických metod může být pouze přílohou tištěné verze závěrečné práce. Zveřejnění je možné pouze po dohodě s autorem nebo vydavatelem.“

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Spiritualita a postoj ke smrti“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V dne Podpis.....

Děkuji PhDr. Olze Pechové, Ph.D. za odborné rady, poskytnuté materiály a systematické vedení mé diplomové práce, ale také za její vlídnost a trpělivost.

Své rodině děkuji za porozumění a vytvoření klidného prostředí, které mi umožnily diplomovou práci dovést do závěrečné podoby.

Obsah

ÚVOD	5
1 SMRT.....	7
1.1 Smrt – vymezení pojmu	7
1.2 Smrt z historické perspektivy.....	8
1.3 Smrt v kulturním kontextu	12
1.4 Smrt jako individuální výzva i hrozba	14
1.4.1 Strach a úzkost ze smrti	15
1.4.2 Smrt jako podnět ke zkvalitnění života.....	17
1.5 Měření postojů ke smrti	17
2 SPIRITUALITA	19
2.1 Potíže s vymezením pojmu	19
2.2 Postoje k náboženství.....	22
2.3 Vývoj spirituality v průběhu života.....	24
2.4 Psychometrické uchopení spirituality	26
2.5 Spiritualita ve vztahu ke smrti.....	27
2.5.1 Téma smrti v náboženství.....	27
2.5.2 Nenáboženská spiritualita a téma smrti	29
3 EMPIRICKÁ ZKOUMÁNÍ POSTOJŮ KE SMRTI, SPIRITUALITY A JEJICH VZÁJEMNÉHO VZTAHU	32
3.1 Výzkumná činnost v oblasti spirituality.....	32
3.2 Výzkumná činnost v oblasti postojů ke smrti	34
3.3 Empirická zkoumání vztahů mezi spiritualitou a postoji ke smrti.....	36
4 VÝZKUMNÁ OTÁZKA A CÍLE VÝZKUMU	38
5 HYPOTÉZY	39
6 PRŮBĚH VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	40
6.1 Předvýzkum.....	40

6.2	Výzkumné šetření.....	40
7	POPIS ZKOUMANÉHO SOUBORU	42
8	APLIKOVANÁ METODIKA	44
9	POUŽITÉ STATISTICKÉ METODY	46
10	VÝSLEDKY VÝZKUMU	47
11	ZHODNOCENÍ PLATNOSTI HYPOTÉZ	55
12	DISKUSE.....	57
13	ZÁVĚRY	62
14	SOUHRN	64
	POUŽITÁ LITERATURA	68

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Podklad pro zadání diplomové práce

Příloha č. 2 – Abstrakt diplomové práce v českém a anglickém jazyce

Příloha č. 3 – Tabulka průměrných skóreů pro jednotlivé položky dotazníku ESI

Příloha č. 4 - Tabulka výsledků t-testu pro praktikující a neprojektující věřící studenty

Příloha č. 5 – Formuláře dotazníků ESI a DAP-R (není součástí elektronické verze)

Příloha č. 6 – Položky dotazníků ESI a DAP-R v jednotlivých dimenzích (není součástí elektronické verze)

ÚVOD

Smrt představuje v životě člověka téma, vůči kterému je nucen zaujmout nějaký postoj – ať chce anebo nechce. Může ji považovat za přirozený konec existence, bát se jí a vyhýbat se jakékoli zmínce o ní, může předstírat, že o nic nejde v duchu epikurejského stanoviska „je-li tu smrt, nejsem tu já a naopak, jsem-li tu já, není tu smrt, takže není čeho se bát.“ Mnohým napomáhá k vyrovnání se skutečností, že lidská existence je konečná, náboženská víra, ale také prožívání života jako smysluplného, se vším, co přináší. Rozvíjení duchovního potenciálu ústícího ve vnímání sebe sama jako součásti vyššího harmonického celku, ať už v náboženském kontextu nebo mimo něj, účinně tlumí negativní emoce vyplývající z myšlenek na smrt, a umožňuje vztahovat se k ní jako k jevu, který je sice možná posledním, ale zároveň také jedním z nejdůležitějších životních okamžiků, jako k poslednímu kousku skládky, který zbývá doplnit, aby byl obraz života ucelený.

Tématem této diplomové práce je spiritualita a postoje ke smrti, a jejich vzájemná souvislost. Diplomová práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část.

Cílem teoretické části je podat na základě poznatků z odborné literatury analýzu fenoménu smrti, rozkrýt téma spirituality a zmapovat, jak se spiritualita odráží v postojích ke smrti. Teoretická část má tři kapitoly. První z nich je věnována pojmu smrti a její roli v životě člověka v historicko-kulturním kontextu. Další podkapitoly první části se týkají změn ve vnímání smrti z ontogenetického hlediska a popisu některých postojů, které lidé vůči smrti typicky zastávají. První kapitola je zakončena přehledem základních psychometrických metod používaných k zjišťování postojů ke smrti. Druhá kapitola teoretické části se zabývá spiritualitou, jejím vymezením vůči náboženství a popisem spirituálně motivovaného života. Obsahuje popis vývoje spirituality během života, nástin základních postojů k náboženské víře a souhrn metod nejčastěji používaných k mapování spirituality. Důležitou součástí druhé kapitoly je část zabývající se náboženskou a nenáboženskou spiritualitou ve vztahu ke smrti. Třetí kapitola teoretické části zachycuje výsledky některých výzkumných šetření, které v oblasti spirituality, postojů ke smrti a jejich vzájemného vztahu proběhly v posledních letech.

Cílem praktické části je prozkoumat některé aspekty spirituality a postojů ke smrti u výzkumného souboru studentů na počátku vývojového období mladé dospělosti. Zajímá

nás zejména vliv proměnných, jako je pohlaví, náboženská afiliace a studijní zaměření na projevy spirituality a postoje k smrti. Dále jsme si dali za cíl zjistit, jaká je vzájemná souvislost mezi některými aspekty spirituality a konkrétními postoji ke smrti.

Věříme, že se výsledky této diplomové práce mohou stát podnětem pro další zkoumání v této oblasti. V praktické rovině pak mohou posloužit jako vstupní informace pro práci na prohloubení spirituálního rozměru života u studentů pomáhajících profesí, a při rozkrývání témat spojených se smrtí během jejich vzdělávání, kterým stále ještě není věnován dostatek pozornosti a prostoru, ačkoli se s nimi pomáhající profesionálové setkávají u svých klientů poměrně často.

1 SMRT

Lidský život není nekonečný. Do našeho genetického kódu je již před narozením vložen pravděpodobný počet let, kterých se můžeme dožít. Díky pokročilému rozvoji medicíny můžeme v současné době, při rozumném způsobu života, využít téměř celý tento potenciál. Průměrná délka života se sice neustále prodlužuje a naděje dožití je v západních zemích ve srovnání například se středověkem až trojnásobná, ale někde v budoucnu nás všechny čeká konečná stanice – smrt. Celý lidský život spěje k tomuto cíli, ať je nám to příjemné nebo ne. Smrt je každodenním jevem. V roce 2011 v České republice zemřelo 106 848 lidí (ČSÚ, 2012). Jednoduchým výpočtem dojdeme k tomu, že to bylo 293 osob denně. Téměř tři stovky lidí za den prošly branou, kterou se nelze vrátit nazpět. Smrt pro nás představuje pravděpodobně poslední hádanku, kterou každý budeme muset jednoho dne rozluštit. Je tématem, které nedá spát umělcům, biologům, lékařům ani obyčejným lidem. Většina z nás by ráda věděla, co nás čeká v okamžicích umírání a zdali existuje život po smrti, a v jaké formě. Vědci dokážou popsat, vysvětlit, předpovědět a na základě předpovědi také ovlivnit mnoho jevů. Smrt jaksi uniká všem těmto cílům vědeckého zkoumání. Je tak mnohotvárná a mnohoznačná, že je ji těžké dokonce jen popsat, jak to ve své knize výstižně vyjádřila E. Kübler-Rossová (1992, 34): „*Každý den všude na světě lidé umírají. A přesto jsme ve společnosti, která člověka dokáže poslat na měsíc a zase ho v pořádku a bezpečně dopravit zpátky, nevynaložili žádné úsilí na to, abychom nějak jasně a jednoznačně definovali lidskou smrt.*“ Pojďme se nyní o to alespoň pokusit.

1.1 Smrt – vymezení pojmu

Smrt má mnoho tváří. Nejčastěji tímto pojmem rozumíme biologickou smrt – mluvíme-li o smrti, pak je to většinou v tomto významu. Z medicínského hlediska je to nezvratný zánik funkcí celé centrální nervové soustavy, v jejichž důsledku dojde k zástavě krevního oběhu a dechu (Baštecká, 2003). Smrt může mít ale také další podoby (Aiken, 2001):

- psychologická smrt, kdy tělo žije, ale mysl přestává fungovat (v případech, jako jsou ireverzibilní poúrazové stavy mozku, organická degenerativní onemocnění, apod.)
- sociální smrt – lidé jednají, jako by jedinec byl mrtev, ačkoli žije – jako např. případy, kdy se pacient dostane z kataleptického stuporu a referuje o tom, že lékaři i zdravotní sestry pobývající s ním v jedné místnosti po dobu stuporu jednali, jako by neexistoval – ačkoli byl tělesně i psychicky přítomen. Je také známým faktem,

že u primitivních kmenů může vyobcování jedince ze společenství po určité době přivodit tomuto člověku skutečnou smrt na základě vědomí, že už není součástí kmene. A kolikrát jsme my sami už někdy v životě zaslechli frázi: „ten člověk pro mě přestal existovat“?

- smrt po právní stránce – legální autorita prohlásí člověka za mrtvého a tím dá jeho majetek k dispozici dědicům. Takový člověk nemusí být nutně mrtvý, ale např. nezvěstný od doby, kdy se dostal do válečného zajetí, apod. V České republice je tato situace upravena zákonem č. 99/1963 Sb., §195 – §196 občanského soudního řádu. Právo ve staré Anglii také rozeznávalo navíc i „občanskou smrt“, která se týkala člověka pozbývajícího svých občanských práv vstupem do církevního řádu, odsouzením za závažný zločin, prohlášením za šíleného nebo vyobcováním ze země.

Smrt je popisována mnoha dalšími adjektivy – jako milosrdná či krutá, nenadálá i očekávaná, tragická nebo přirozená, hrdinská, krásná i hrozná. Máme na smrt určité nároky, měřítko, podle kterých posuzujeme způsob, jakým druzí lidé odcházejí ze života, ideál dokonalé smrti. Tento ideál se ovšem odvíjí od historického a kulturního kontextu, v němž se pohybujeme my i lidé, kteří tu byli dávno před námi.

1.2 Smrt z historické perspektivy

V tradičních společnostech byla smrt záležitostí veřejné sféry, a její význam byl určen náboženským kontextem. Jak ve svých *Dějínách smrti I.* píše Philippe Ariès (2000), v evropském prostředí šlo až do 17. století o „ochočenou smrt“ – očekávanou, předvídatelnou, viditelnou. Taková byla „dobrá smrt“, kterou předem ohlašovaly tělesné příznaky v podobě celkového tělesného chátrání, častých mdlob, ale i příznaky psychické, mezi které se počítala například sklíčenost a úzkostné pocity. Tyto příznaky bývaly často doprovázeny různými neblahými znameními, jako bylo zjevování duchů mrtvých člověku, který měl zemřít nebo jeho blízkým. Jedinec měl tedy čas se na svůj odchod ze života řádně připravit – zrekapitulovat svůj život, rozloučit se s blízkými, požádat je o odpuštění a odpustit i jim křivdy, kterých se na něm dopustili. Za přítomnosti duchovního pak pronesl vyznání víry, vyzpovídal se ze svých hříchů a poručil duši Bohu. Pak už zbývalo jen uložit se do předepsané polohy (tedy obličejem k nebesům a nohama na východ – směrem k Jeruzalému) a očekávat konec. S příchodem knihtisku se mezi lidmi množil tzv. *Ars Moriendi*, dílka křesťanské literatury, která představovala návod pro správné umírání. Obsahovala jak rady pro umírajícího, tak pro osoby, které se shromáždily u jeho smrtelné

postele (Eire, C. M. N., 1983). Ti se měli stát průvodci, kteří umírajícího předají do blažené náruče smrti. A. Grün (1997, 17) uvádí část jednoho z nejslavnějších *Ars Moriendi* pocházejícího z pera Johannese Gershona: „*Umírající by měl prožívat svou smrt ve společenství s lidmi. Měl by kráčet od svazku s lidským společenstvím do nového společenství věčného života.*“ Dodržení postupu mělo umírajícímu usnadnit přístup do nebeského království.

Smrt tehdy lidé vnímali jako přirozenou, v rámci křesťanského náboženství pro ně byla pouze přechodem do dočasného spánku, ze kterého měli být probuzeni do věčného života. Křesťan měl tedy smrt vítat s radostí, a chudý obzvláště – vždyť bída a nespravedlivé zacházení, které zažívali v pozemském životě, měly být bohatě kompenzovány odměnou v nebi. I po smrti člověk zůstával ve společenství druhých, řádně pohřben na hřbitově, které se tehdy nalézaly uvnitř městských hradeb. Lidé se mrtvých neobávali, hřbitovy dlouho sloužily jako útočiště, veřejná prostranství, místo procházek, obchodů i milostných schůzek.

Za narušení běžného řádu světa se tehdy považovala náhlá smrt či jakákoli smrt, kdy člověk zemřel beze svědků a bez církevního obřadu. Tento typ smrti lidé pokládali za potupný, za nástroj božího hněvu, protože umírající neměl čas se důkladně vypořádat se svými pozemskými záležitostmi, a tím se také snížily jeho šance na hladký přechod do věčného života. Osamělé hroby u cest, hroby lidí vyobcovaných ze společenství či hroby popravených budily v lidech upřímnou hrůzu. Pokud byl člověk pohřben bez obřadů a mimo posvěcené místo, bylo téměř jisté, že se ho věčná spása netýká.

Od počátku 17. století se s prvními známkami sekularizace společnosti objevuje také snaha porozumět běžným jevům za pomoci věd a nemoci se nepovažují výhradně za boží trest. Pátrá se po jejich přirozených příčinách (zvláště v souvislosti s morovými epidemiemi, které v tomto století sužovaly celou Evropu). Se svolením světských i církevních autorit přibývá pitev, které mají odhalit zákonitosti fungování lidského těla. Smrt už se tolik nevnímá jako nevyhnutelná událost, která je řízena pouze boží vůlí, ale spíše jako osobní ztráta a prohra, které je možné se díky lékařské vědě vyhnout. V 18. století se postupně po celé Evropě objevují první nemocnice a ústavy pro choromyslné. Odchod ze života se tak přestává odehrávat v domácnostech, v kruhu nejbližších (Howarth, 2007). Ubývá rituálů u lůžek umírajících, na řadu přicházejí obřady rozloučení se zesnulými (Aiken, 2001).

Ve 20. století dále slábne vliv náboženství, které by mělo zaručovat pokračování života po smrti. Důraz se více klade na kvalitu a délku života na tomto světě než na věčné štěstí v životě příštím. Kněze u lůžka umírajících nahradili právníci a také lékaři, kteří jsou buď schopni život prodloužit, nebo za pomoci utišujících prostředků lidem usnadnit jejich poslední dny a hodiny. Smrt se stává doménou medicíny. Zatímco velké náboženské systémy pokládají smrt za nedílnou součást života, současná medicína vidí v smrti nepřítele, proti kterému je třeba všemi prostředky bojovat. Zvykli jsme si vítězit na všech polích vědy, a už dávno neumíme jasně rozlišit, kdy je dobré a vhodné snažit se udržet nemocného při životě, a kdy je naopak nejvyšší čas nechat ho ve vší důstojnosti odejít, čehož je dokladem i častý fenomén dystanazie, neboli zadržené smrti. V předešlých staletích se za dobrou smrt pokládala taková, na kterou se člověk měl čas připravit, nyní je to smrt ve vysokém věku, odchod ze života bez velkých bolestí. Za špatnou smrt považujeme naopak smrt v mladém či středním věku (Howarth, 2007).

Na rozdíl od minulosti se dnes málokterému člověku poštěstí zemřít doma. Lidé nejsou na smrt od malička běžně zvyklí, a když se pak v dospělosti stane, že jejich blízký umírá, zažívají pocity bezradnosti a strachu z nezvládnutí celé situace. Proč tedy milovaného člověka nesvěřit těm, kdo se v tom vyznají? Smrt se proto většinou odehrává v nemocnicích nebo v léčebnách dlouhodobě nemocných, za dohledu a péče proškoleného, ale často neosobního a chladného zdravotnického personálu. Umírající člověk tak v posledních chvílích života ztrácí vládu nejen nad svým životem, ale už nemá hlavní slovo ani ve věci svého umírání, což už před lety velmi trefně vyjádřil I. Illich (1976, 77): *„Tradičně byl před smrtí nejlépe chráněn ten, jehož společnost odsoudila k smrti... Úředníci by byli povoláni k zodpovědnosti, kdyby si vzal život jindy, než bylo nařízeno soudem. Dnes je před určením podmínek pro svou vlastní smrt nejlépe chráněn nemocný člověk v kritickém stavu. Společnost jednající skrze systém medicíny rozhoduje kdy, a po absolvování kolika nedůstojných procedur a znetvoření bude moci zemřít. Medikalizací společnosti končí éra přirozené smrti... Technická smrt zvítězila nad umíráním.“¹* Tento trend se v posledních desetiletích v souvislosti s poznatky, které přinesl výzkum zabývající se psychickými potřebami umírajících, začíná naštěstí opět navracet k tomu, aby člověk

¹ „Traditionally the person best protected from death was the one whom society had condemned to die... Authority might be challenged if he took his life before the appointed hour. Today, the man best protected against setting the stage for his own dying is the sick person in critical condition. Society, acting through the medical system, decides when and after what indignities and mutilations he shall die. The medicalization of society has brought the epoch of natural death to an end... Technical death has won its victory over dying:“

mohl strávit poslední chvíle života v kruhu svých blízkých – v prostředí hospice nebo v domácím prostředí za asistence mobilní hospicové péče.

Změnou prošel i způsob posledního rozloučení se zesnulými. Pohřeb byl v minulosti spojen s dlouhými církevními obřady, kterých se účastnila nejen rodina zesnulého, ale i jeho přátelé a lidé z širší komunity. Po církevním obřadu zesnulého doprovodili v průvodu na hřbitov až k připravenému hrobu, kde byl po dalším tradičním rituálu symbolicky navrácen zemi. V období po úmrtí následovala v rodině doba smutku, která bývala spojena s dodržováním určitých pravidel, jako bylo nošení černého šatstva po určitou dobu po pohřbu (čím bližší příbuzný byl zesnulý, tím byla tato doba delší) a vyhýbáním se některým typům společenských událostí (plesům, svatbám, apod.). Tato doba měla na blízké zesnulého hojivý účinek, protože jim umožňovala, aby si plně odžili svůj smutek. Černé oblečení bylo pro okolí znamením, že rodina prožívá nelehké období a potřebuje, aby se k ní lidé chovali s ohleduplností. Některé způsoby chování členů rodiny, které by za normálních okolností byly interpretovány přinejmenším jako podivné či společensky méně přijatelné, byly na základě tohoto jednoduchého znamení přijímány s pochopením.

V souvislosti se sekularizací společnosti se proměnily i pohřebních rituály. Mají dnes ve většině případů civilní podobu namísto církevní, výrazně se zkrátila jejich doba a postup při obřadu zdaleka nepodléhá tak přísným pravidlům, jako tomu bylo dříve. Od konce 19. století vzniká nový obor podnikání – pohřebnictví a můžeme mluvit o tzv. *komercializaci smrti* - smrt se stává záležitostí byznysu (Kisvetrová, Kutnohorská, 2010). Rozloučení často probíhají jen za účasti nejbližších příbuzných zesnulého a někdy dochází i k tomu, že je mrtvý pohřben či zpopelněn bez obřadu, což je varianta, před kterou odborníci varují. Nedává totiž příbuzným příležitost symbolicky přestříhnout pouto se zesnulým, ztráta se poté hůře akceptuje a později se u žijících mohou objevit i výčitky svědomí kvůli opomenutí tohoto posledního rozloučení (Haškovcová, 2007). Pozůstalí už také málokdy dávají okolí najevo, co je potkalo. Tmavý oděv se nosí pouze při pohřbu, možná týden, dva po něm. Zmizely i symbolické černé pásky, které se nosily na rukávech běžného oblečení. Je to, jako bychom předstírali, že se nic nestalo, že smrt neexistuje. Život se na chvíli zastaví a pak se vrátí do svých normálních kolejí. Smrt je tak trochu nepatřičná ve zmedializovaném světě, který díky vědě a technice nabízí neustále nové a nové možnosti, kterých můžeme ve svém životě využít. Je to svět, kde se pěstuje kult mládí a úspěšnosti (Haškovcová, 2007). Smrt je zde Popelkou, tématem, o kterém je vhodné mlčet.

1.3 Smrt v kulturním kontextu

Je to vždy společnost, která připisuje smrti konkrétní význam. Všechny pocity a obavy, které se vynořují, setkáme-li se s připomínkou smrti nebo myslíme-li na ni, nejsou instinktivní. Postoje ke smrti si osvojujeme v průběhu socializace prostřednictvím jazyka, umění, nasloucháním vyprávění svých blízkých i, skrze možnost být či nebýt aktivně přítomni náboženským, nebo pohřebním rituálům. „*Každá kultura má svou koherentní tezi smrtelnosti, skrze niž se smrt vysvětluje. Tato přesvědčení jsou tak hluboce zakořeněna, že je každý člen společnosti považuje za pravdivá! Každá sociální změna je pak provázána modifikací významů připisovaných smrti a změnami obřadech*“² (Kearl, 1989, 22).

Kulturní význam připisovaný smrti ovlivňuje chování živých lidí, jejich strach z ní nebo naději ve vzkříšení či reinkarnaci, i postoje k etickým problémům vztahujícím se ke smrti, jako je eutanazie, interrupce nebo trest smrti, ochotu darovat v případě úmrtí orgány k transplantaci, ale i to, jestli si lidé platí životní pojištění, šetří peníze na svůj vlastní pohřeb, apod.

Lidský život může být v rámci různých společenství odlišně ceněn a úměrně tomu pak takové společenství prožívá i ztrátu života jednoho ze svých členů. M. C. Kearl uvádí sedm znaků, podle kterých lze rozlišit orientaci kultury na život nebo smrt. Všechny je už dříve popsal ve svém díle známý britský historik Arnold Toynbee (1980, in Kearl, 1989):

- přijímání, popírání nebo vzdorování smrti,
- vnímání smrti buď jako definitivního konce nebo jako přechodu do jiného stavu bytí, z čehož pak vychází i způsob, jakým pozůstalí vyjadřují smutek nad úmrtím svých blízkých,
- smrt pojímaná jako posvátná či profánní,
- kolektivní nebo individuální nesmrtelnost v případě, že kulturní systém zahrnuje tento koncept,
- kultury s hédonistickou či pesimistickou životní orientací v souvislosti s nevyhnutelností smrti,
- kultury předpokládající, že jedinou objektivně existující realitou je život a kultury, podle kterých je život pouhou iluzí, která zastírá skutečnou realitu,

² „Every culture has a coherent mortality thesis whose explanations of death are so thoroughly ingrained that they are believed to be right by its members. Any social change is accompanied by modifications of these death meanings and ceremonies“

- pojetí vztahu mezi světem živých a mrtvých (mrtví se podílejí či nepodílejí na záležitostech živých, a pokud ano, je takové zasahování vítané, tolerované nebo obávané).

Na zajímavou roli kultury při zpracování negativních pocitů pramenících z vědomí smrti upozornili J. Greenberg, S. Solomon a T. Pyszczynski (2004). Jádrem jejich *terror management theory* je přesvědčení, že kulturně sdílený pohled na svět tlumí existenciální strach ze smrti. Kultura dává svým členům pocit, že jsou hodnotnou součástí smysluplného světa. Smysl tohoto světa je definován systémem přesvědčení o původu a běhu světa a roli člověka v něm a také souborem pravidel, která předepisují členům společenství vzorce vhodného chování. Dodržení pravidel je jim zárukou trvalého pocitu jistoty a bezpečí a výhledem na symbolickou či skutečnou nesmrtelnost do budoucna. Symbolická nesmrtelnost je spojena s vědomím, že kulturní systém přežívá jednotlivce, který je její součástí, a předává tak novým generacím svědectví o životě generací předešlých – v podobě uměleckých děl, vědeckých prací, velkolepých staveb nebo památníků nebo zprostředkovaně kumulací bohatství, které zajistí pohodlnější život potomkům žijících. Mnohé kultury slibují svým příslušníkům skrze své náboženské systémy také skutečnou nesmrtelnost, věčný život, který ovšem může mít různou podobu (jako např. nám dobře známé křesťanské nebe, boží království). Podle autorů této teorie vyplývá „*psychická stabilita z udržení víry v individualizovanou verzi kulturně sdíleného obrazu světa a z vnímání sebe sama jako jedince, který splňuje či převyšuje hodnotová měřítká předepsaná sociální rolí, kterou jedinec v kontextu dané kultury zastává.*“³ (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, 2004, 17-18). Tak vzniká sebeúcta, která spolu s vírou ve správnost kulturního systému slouží k prevenci vzniku úzkosti pramenící z nevyhnutelnosti individuální smrti. Pokud je hlavní hnací silou a nevědomým motivem našeho chování snaha vyhnout se strachu ze smrti, pak samotné základy civilizací spočívají v tomto strachu. Konformita, snaha o společenský úspěch, hromadění majetku, plození dětí, to vše je výrazem lidské snahy o vítězství nad strachem ze smrti. Jak tvrdí Greenberg a jeho kolegové, vědomí vlastní smrtelnosti přispívá k posílení pocitů sounáležitosti s vlastní kulturou a k nepřátelství vůči členům jiných kulturních společenství. Podle jejich názoru lze lidské dějiny plné krutých válek považovat za výsledek zásadní neschopnosti tolerovat ty, kdo nesdílejí naše kulturní přesvědčení popírající smrt (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, 2004).

³ „Psychological equanimity (thus) depends on „maintaining faith in an individualized version of the cultural worldview and perceiving oneself to be meeting or exceeding the standards of value prescribed for by the social role that one inhabits in the context of that worldview.“

1.4 Smrt jako individuální výzva i hrozba

Smrt je naším tichým a nejvěrnějším společníkem od okamžiku, kdy se narodíme. V prvních letech života o ní nemáme ani tušení, ale brzy poté do něho vstupuje - zprvu nenápadně, ale postupně si její přítomnost uvědomujeme čím dál více (Vymětal, 2003):

- Děti do tří let pravděpodobně nerozlišují mezi životem a smrtí, když podle mnoha odborníků může být separační úzkost formou nevědomého strachu z nebytí.
- Děti v předškolním věku považují smrt za něco dočasného a reverzibilního. Smrt je pro ně zároveň něco, co se jich netýká, co se děje jenom druhým.
- Děti v mladším a středním školním věku začínají chápat, že smrt je konečná událost, která potká všechny lidi, smrt si mohou personifikovat podle pohádek nebo filmů. Ptají se, co se děje po smrti, zajímá je, kdy zemřou jejich rodiče a ony samy, může se u nich přechodně znovu objevit např. i strach ze tmy. Později v tomto období se chápání smrti přesunuje od konkrétního objektu (smrtka s kosou) k „dospělejšímu“ konceptu smrti jako zástavy životně důležitých funkcí. V mladším školním věku se ještě u dětí objevuje typický egocentrismus v myšlení, kdy ztrátu blízkého člověka mohou chápat jako osobní křivdu (Slaný, 2008) Zejména v tomto období je vhodné, aby si děti v případě úmrtí v rodině mohly odžít svůj smutek společně s ostatními a byly přítomny u pohřebního rituálu. Není dobré jim lhát, protože dítě poté, co zjistí pravdu, je se svým smutkem osamocené a zároveň ztrácí důvěru ve své nejbližší dospělé (Kübler-Rossová, 1993).
- Od období dospívání do dospělosti se pojem smrti s její nevyhnutelností a univerzální platností dále dotváří až do konečné formy. Představa smrti je ovlivněna světonázorovým postojem jedince, pro některé má podobu definitivního konce, pro jiné je vstupní branou do jiné formy existence. Pojetí smrti vychází i z celkového osobnostního ladění člověka (např. životního optimismu či pesimismu). Stárnoucí člověk se stále více zabývá myšlenkami na smrt. Podle Junga jde o automatický proces, který lze vědomě ovlivnit jen s obtížemi: *„Stárnoucí člověk by měl vědět, že jeho život nestoupá a nerozšiřuje se, nýbrž že si neúprosný vnitřní proces vynucuje zúžení života. Přílišné zaobírání sebou samým je pro mladého člověka skoro hřích a přinejmenším nebezpečí, pro člověka stárnoucího je to povinnost a nutnost.“* (Jung, 1994, 103). Tyto představy a myšlenky většinou v člověku navozují pocity strachu a úzkosti, zvláště v kontextu fyziologických známek stárnutí a některých životních událostí, jako je ohrožení

kariéry, odchod do důchodu, různá výročí a narozeniny, třídní srazy, úmrtí přátel, apod. (Yalom, 2006; Yalom, 2008).

1.4.1 Strach a úzkost ze smrti

Strach ze smrti může mít několik aspektů. Podle Floriana a Mikulincera (2004) se jedná o tři dimenze. Tou první je intrapersonální rozměr – jde o obavu ze ztráty možnosti dosažení důležitých osobních cílů, z ukončení fyzické existence, která se – vezmeme-li v úvahu Eriksonovu epigenetickou teorii - může změnit k stáru v zoufalství, pokud při retrospektivním hodnocení svého života člověk lituje promarněných příležitostí: *„Zoufalství vyjadřuje pocit, že času je nyní málo, příliš málo, abychom se pokusili začít jiný života a pokusili se vydat jinou cestou.“* (Erikson, 1999,108). Interpersonální rozměr strachu ze smrti je obava z dopadu smrti na vlastní rodinu a přátele ale i z možnosti, že se na člověka zanedlouho zapomene. Třetí je transpersonální dimenze, kdy strach evokují myšlenky na to, co je po smrti a co jestli vůbec nic není? Roli zde může hrát i předtucha trestu za pozemské hříchy v posmrtném životě.

Od strachu ze smrti je třeba odlišit strach z umírání. Mezi typické obavy patří strach z bolesti, ze ztráty soběstačnosti, z opuštění, psychického utrpení a nedůstojného konce (Haškovcová, 2007). Velmi výrazný je strach z bolesti a osamění. Umírající často nechtějí o svých pocitech s nikým hovořit, aby svým blízkých nezpůsoboval ještě více bolesti, a ti zase naopak v sobě nemohou najít sílu a odvalu komunikovat s umírajícími o blížícím se konci, protože neví jak. Podle Grüna (1997, 18): *„druhého mohu doprovázet jen natolik, jak jsem připraven vypořádat se s vlastní smrtí“*. Háček je v tom, že málokdo dnes toto o sobě může tvrdit, a proto mnoho lidí sice odchází ze života relativně bez bolesti díky moderním tisícům prostředkům, ale také bez empatické účasti těch, které by v té chvíli nejvíce potřebovali. Umírající často uvíznou až do konečné chvíle ve stadiu popření či smlouvání (Kübler – Rossová, 1993), aniž by za asistence těch, které milují, mohli projít tolik potřebným usmířením.

Z pohledu existenciální psychologie a filosofie hovoříme též o úzkosti ze smrti. Již Heidegger tvrdil, že lidské bytí je bytím k smrti, a úzkost je jedním ze základních existenciálů, který člověku jeho smrtelnost připomíná. Taková úzkost není tedy symptomem poruchy, kterou by bylo možné léčit – je aspektem samotného jádra lidství. Teprve tváří v tvář vlastní konečnosti má člověk možnost žít autenticky nebo naopak v reakci na tuto úzkost, může své možnosti bytí omezit, narušit nebo zlikvidovat. Smrt nám pomáhá pochopit, co je v našem životě konečné, jedinečné, problematické i vzácné

(Tomer, Eliason, 2007; Papica, 1998). Existenciální úzkost je v našem životě všudypřítomná a lidé se ji snaží různým způsobem mírnit. Na celospolečenské úrovni můžeme pozorovat kult mládí, dravosti a síly. Mizí úcta ke stáří, která byla samozřejmou v minulých dobách, kdy smrt byla považována za přirozenou součást života. Stáří se nyní chápe jako proces chátrání, je symbolem blížícího se konce – smrti, před kterou zavíráme oči. Senioři jsou diskriminovanou společenskou skupinou nejen ve veřejné sféře, ale často bohužel i v domácím prostředí.

Vyrovňávání se strachem ze smrti může mít mnoho podob. Podle psychoanalytiků lze například násilnou smrt prezentovanou ve filmech a počítačových hrách vnímat jako výsledek obranného reaktivního výtvaru (Byock, 2002). Mediální zprávy informující o katastrofách, válkách či vraždách působí jako anestetikum. Vůči zprostředkované smrti se stáváme imunními. Je to smrt, která se nás netýká. Yalom (2006) tvrdí, že člověka chrání před existenciální úzkostí přesvědčení o osobní výlučnosti: *„Každý z nás věří, že zákon smrti platí pro ostatní, ale určitě ne pro nás.“* (Yalom, 2006, 127). Proto se mnozí vrhají do adrenalinových sportů, snaží se překročit své limity, a v honbě za úspěchem se stávají workoholiky. Zvýšenou agresivitu současného světa je také možné hypoteticky pokládat za důsledek příliš silné úzkosti ze smrti.

Jinou nevědomou obranou před ohrožením existenciální úzkostí je víra v absolutního zachránce. Je pozůstatkem z dětství, kdy rodiče představovali opěrný bod, pomocníky, kteří vždy přispěchali a chránili nás před ohrožením. Podle Yaloma (2006) tato víra přetrvává i v dospělosti, absolutním zachráncem pro člověka může být Bůh, ale v sekularizovaném světě také např. politický vůdce či neosobní vyšší princip nebo dokonce i životní partner. Yalom upozorňuje, že se jedná o slabší obranu, než je přesvědčení o vlastní výlučnosti, protože přestává fungovat např. při diagnóze smrtelného onemocnění: lékař není všemohoucí, a tak věřící i nevěřící pacienti ve fázi smlouvání často uzavírají tajné dohody s Bohem (Kübler – Rossová, 1993), aby pak zjistili, že Bůh je hluchý. Stejně rozčarování, pocit osamění a zaplavení úzkostí může vzejít z rozpadu vztahu a odchodu dominantního partnera. Na rovině psychopatologie se úzkost ze smrti může projevit např. depresí, narcistickou poruchou osobnosti (Yalom, 2006), poruchami příjmu potravy, sebepoškozováním, sexuálními poruchami (Lehto, Stein, 2009) nebo jako celková porucha partnerských vztahů (Lehto, Stein, 2009; Yalom, 2008).

1.4.2 Smrt jako podnět ke zkvalitnění života

Úzkost ze smrti nemusí mít pouze maladaptivní podobu. Vědomí, že počet našich dní je omezen, se stává výzvou k tomu, aby člověk svůj život opravdu žil a nejen přežíval:

„Člověk, který není schopen odhadnout konec svého bytí, není schopen žít k nějakému cíli, nemůže již existovat do budoucnosti...Tím se však mění celá vnitřní stavba jeho života. Objevují se u něho známky vnitřního úpadku.“ (Frankl, 1994, 49). Ačkoli velké množství lidí odhání úzkostné pocity různými formami popírání, konzumerismem a kariérismem, pro spoustu dalších platí celý život opak – více než o majetek a vzrušující zážitky jim jde o prožití života v jeho hloubce. Umějí se těšit s každodenním drobných radostí, užít si krásu okamžiku, dávat najevo lásku druhým lidem, někteří část svého času např. věnují dobrovolnické práci v charitativních organizacích.

Ke změně v životě může dojít právě po bezprostředním setkání se smrtí, jako to bývá v situaci úmrtí blízkého člověka, přežití autonehody nebo pokusu o sebevraždu, po úrazu s následkem trvalého postižení nebo při diagnóze smrtelného onemocnění. Yalom (2006) uvádí, že jeho onkologičtí pacienti zaznamenávají ve svém životě důležité změny: nezabývají se nepodstatnými věcmi, umí více žít přítomným okamžikem, zlepšila se jejich komunikace s blízkými, dělají jen to, co skutečně chtějí dělat, udávají snížení strachu z odmítnutí a větší odvahu zkoušet nové věci. Zdá se, že v takových mezních situacích je člověk zřetelněji schopen vnímat život ve všech souvislostech a lépe pochopit jeho smysl. S tímto univerzálním tématem se můžeme setkat také v literatuře, v dílech velkých autorů, jako byl např. L. N. Tolstoj (v jeho románu *Vojna a mír* a novele *Smrt Ivana Iljiče*) nebo současného P. Coelho (*Veronika se rozhodla zemřít*) i filmových tvůrců (za všechny např. *Skafandr a motýl* režiséra Juliana Schnabela nebo lehce komediální film *Než si pro nás přijde R. Reiner*). Motiv smyslu života také přímo souvisí s tématem druhé kapitoly této práce.

1.5 Měření postojů ke smrti

V psychologii se ke zjišťování postojů ke smrti využívá kvalitativních metod, nejčastěji rozhovorů, a velkou měrou samozřejmě i metod kvantitativních. Představme si nyní některé z nich.

- Collet-Lesterova škála strachu ze smrti - (The Revised Collet-Lester Fear of Death Scale). Její autoři (1969) vycházeli z předpokladu, že úzkost ze smrti je multidimenzionální pojem, a postoje a emoční reakce se budou lišit ve vztahu ke

smrti jako faktu, k procesu umírání, ke smrti vlastní a smrti druhých lidí. Na základě tohoto předpokladu byl zkonstruován dotazník, který má 28 položek po sedmi otázkách v subškálách strach z vlastní smrti, strach ze smrti druhých, strach z vlastní umírání a strach z umírání druhých. Respondent odpovědi volí na pětibodové škále od „vůbec“ po „velmi“. V současné době je tento dotazník ve své revidované verzi z roku 2003 nejpoužívanějším nástrojem pro zjišťování zmíněných dimenzí (Lester, Abdel-Khalek, 2003).

- Templerova škála úzkosti ze smrti (Templer Death Anxiety Scale - 1970) – dotazník o 25 položkách, které jsou hodnoceny na pětibodové Likertově škále od „zcela nesouhlasím“ (0) po „zcela souhlasím“ (4). Měří pět faktorů vztahujících se k úzkosti ze smrti: strach z bolesti, z nebytí, osamocení, strach ze zapomenutí, ze ztráty kontroly a strach pramenící z nejistoty ohledně posmrtného života. Dotazník je široce využívaný v revidované verzi (RDAS) z roku 1994, kdy bylo původních patnáct položek rozšířeno Thorsonem a Powellem na nyníšších dvacet pět (Cicirelli, 2002).
- Multidimenzionální škála strachu ze smrti (MFODS, 1979) – jedná se o dotazník s 42 položkami hodnocenými na pětibodové škále. Má osm dimenzí: strach z umírání (včetně bolestivé nebo násilné smrti), strach z mrtvých, ze zničení těla (např. v důsledku pitvy nebo vyjmutí orgánů pro transplantaci), strach o blízké osoby, strach z neznáma (jako je strach z nebytí nebo málo jistoty ohledně posmrtného života), strach z vědomí umírání, obava o to, co bude s tělem po smrti, strach z předčasné smrti, obsahující např. znepokojení nad nedostatkem času k naplnění životních cílů (Cicirelli, 2002).
- Dotazník postojů ke smrti (DAP-R) – dotazník, který pokrývá nejen oblast obav ze smrti, ale i pozitivní postoje k tomuto fenoménu. Jelikož byl DAP-R využit pro účely této diplomové práce, podrobnější informace o něm jsou obsaženy ve výzkumné části (kap. 8; Příloha 5).

2 SPIRITUALITA

2.1 Potíže s vymezením pojmu

Po několik desetiletí se v odborných psychologických kruzích vedou diskuse, co je spiritualita, jestli a jakým způsobem se liší od náboženství. Za *náboženství* obecně považujeme soubor přesvědčení, způsobů chování, morálních zásad a prožívání ve vztahu k posvátnu, ačkoli toto pojetí platí jen s jistým omezením - vycházíme totiž z našich zkušeností, naší kultury a společnosti a nekriticky tuto zkušenost zobecňujeme na kultury ostatní, což může být někdy zavádějící (Hood, Hill, Spilka, 2009).

Pokud je náboženské přesvědčení spojeno s členstvím v nějaké církvi, a toto přesvědčení ovlivňuje každodenní život i chování člověka, mluvíme o *religiozitě* (Hartl, Hartlová, 2000; Pechová, 2011)

Pojem *spiritualita* je poměrně nový, v psychologii a dalších oborech se objevil v druhé polovině dvacátého století, kdy dochází ke značnému odpoutání kultury od tradičního náboženství a ke vzniku nových alternativních hnutí nezávislých na církvi (Řičan, 2007). Polemika od té doby probíhá ohledně vzájemného vymezení religiozity a spirituality z hlediska jejich obsahu i rozsahu. Z této diskuse vykryštalizovaly dva výrazné postoje: podle jednoho je spiritualita, chápána jako hledání posvátného (ať už tradičními či méně tradičními způsoby), jádrem a základní funkcí náboženského života. Ten ale může sledovat i jiné cíle, jako je zdraví, osobní růst, psychická pohoda, důvěrné vztahy s druhými lidmi, účast na dění v širší komunitě. Religiozita tak naplňuje základní i vyšší potřeby člověka, stojí na posvátných hodnotách, ze kterých se odvíjejí ty světské a spiritualita je její součástí (Pargament, Zinnbauer, 2005).

Zastánci opačného postoje jsou přesvědčeni, že širším pojmem je spiritualita (Pargament, Zinnbauer, 2005). Ta se chápe jako individuální nebo kolektivní hledání posvátného, jako „*cesta za porozuměním sobě samotnému ve vztahu k našemu pojetí nejvyšší skutečnosti, a život v souladu s tímto porozuměním.*“⁴ (Gorsuch, 2002, 8). Spiritualita bývá vnímána dynamicky, jako niterný, osobní vztah jedince k nejzazšímu jsovcnu. Tento vztah nemusí být nutně vázaný na náboženství: „*Spiritualita jistě není pouze součástí náboženství. Pokud někdo nechce být náboženský, ale přijímá transcendenci a zasvětil jí svůj život nebo*

⁴ „Spirituality is the quest for understanding ourselves in relationship to our view of ultimate reality, and to live in accordance with that understanding.“

*některé jeho aspekty, měl by být považován za spirituálního.*⁵ (Belzen, 2005, 8). Náboženství je z tohoto pohledu institucionálním vyjádřením některých (ale zdaleka ne všech) aspektů spirituality. Být religiózní tedy znamená být zároveň také spirituálním, ale obráceně to neplatí pokaždé. Religiozita je historicky a kulturně podmíněnou formou spirituality, veřejnou věcí. Spiritualita je více záležitostí soukromou a intimní, a také bývá spojena s vírou v paranormální jevy, které jak náboženství, tak věda mají tendenci zamítnout (Hood, Hill, Spilka, 2009).

Spiritualitu lze podle mnohých považovat za univerzální vrozenou dispozici (Elkins, 1998, Johnson, Boyatzis, 2006 in Pargament, 2008), což by odpovídalo například Jungově archetypální teorii (Říčan, 2007). Elkins vymezuje znaky takové spirituality (Elkins, 1998, Elkins, 2001):

- univerzálnost – všude na světě žijí lidé, kteří se snaží různými způsoby rozvíjet svůj duchovní život,
- humanita – spiritualita přirozeně vychází z našeho lidství, nejedná se o „dar z nebes“ či odněkud jinud,
- společným jádrem všech spirituálních fenoménů je touha po posvátném, touha „dotknout se a velebit tajemství života“⁶ (Elkins, 2001, 208),
- spiritualita souvisí s naší schopností prožívání tajemna (*the numinous*) a posvátna, vychází z úžasu, úcty a hlubokého dojetí,
- spiritualita obohacuje život tajemnou energií, dodává mu sílu, vášně i hloubku,
- autentická spiritualita se vyznačuje soucitem (*compassion*), láskyplným jednáním s druhými bytostmi (podobně Štampach, 2000, 7: „výlučně soukromý duchovní život by byl sobecký, a proto nepravdivý“.) Předpokladem pro takové jednání je ovšem sebeúcta a respekt k vlastní osobě – „miluj bližního svého“ je výsledkem „měj rád sám sebe“ (Grün, 2002).

Vyjdeme-li z humanistické Franklovy logoterapie, je spiritualita výrazem vůle ke smyslu, jehož hledání je v lidském životě hlavním motivačním faktorem (Frankl, 1994). Spirituální motivace se promítá do života několika významnými způsoby (Pargament, 2008):

⁵ „Spirituality is certainly not only found within religions. If someone doesn't want to be religious, but nevertheless accepts transcendence and commits his or her life, or aspects of life, to it, that person is to be considered spiritual.“

⁶ „...desire to touch and celebrate the mystery of life.“

- angažovanost – lidé do toho, co pro sebe považují za posvátné, investují mnoho svého času a energie (lidé vnímající svou práci jako poslání budou mít méně absencí a pravděpodobně budou i méně nemocní než lidé, kteří ji považují pouze za zdroj finančních prostředků),
- intenzivní ochrana posvátného jako něčeho mimořádně cenného, což se může odrazit např. v úctě k rodinným hodnotám, a tím i v usilovné snaze jedince vytvořit harmonické domácí prostředí,
- to, co je posvátné, má emoční náboj (navozuje fascinaci, ohromení, posvátnou úctu),
- posvátné je zdrojem síly, která je lidem oporou v těžkých chvílích – umožňuje například pozitivnější vidění celé situace, snížení břemene tím, že se člověk svěří do „rukou“ vyšší moci, apod.,
- posvátné může být podnětem k zápasu, pokud se lidé domnívají, že se ocitlo v ohrožení, což souvisí s terror management teorií – Pargament ve svém článku (2008) uvádí studii Mahoneyho z roku 2002, která prokázala, že pokud studenti amerických středních škol považovali teroristický útok z 11. září předešlého roku za znesvěcení amerických hodnot, souhlasili s drastickými odvetnými opatřeními, jako bylo např. použití biologických zbraní.

Pokud se oním posvátným nestává žádné božstvo, ale jiná hodnota, mluvíme o nenáboženské spiritualitě. Posvátno tohoto typu lze nalézt i ve zdánlivě nejvšednějších věcech. O spirituálně motivované chování se například jedná, jestliže jsou lidé přesvědčeni, že je nutné uchránit naši Matku Zemi před dalším škodlivým působením lidského druhu, a vědomě a aktivně se různými způsoby zasazují o ochranu životního prostředí. Jestliže je ale snaha zachránit planetu motivována nábožensky, z ekologické spirituality se stává nábožensko-ekologická spiritualita (Belzen, 2005). K celému tématu náboženské a nenáboženské motivace hledání smyslu se vyjadřuje i Yalom (2006) – rozlišuje kosmický smysl, který předpokládá existenci božího plánu, tajemné a duchovní uspořádání vesmíru. Svět a lidský život jsou součástí tohoto plánu. Úkolem člověka je zjistit, jaká je boží vůle a podřídít se jí. Za řádně žitý život bude pak odměněn v posmrtném životě. Osobní smysl vystupuje do popředí v nepřítomnosti kosmického smyslu, v sekulárním světě - je něčím, co člověka pozvedá a činí to z něho součástí většího schématu – tím cílem se může stát rodina, vlast, politická idea, apod. Projevuje se zapálením pro věc, tvořivostí, seberealizací v maslowovském slova smyslu, altruismem a

sebetranscendenci: „Člověk začíná u sebe, aby na sebe zapomněl a aby se vnořil do světa; člověk chápe sebe, aby se příliš nezabýval sám sebou.“ (Yalom, 2006, 444).

2.2 Postoje k náboženství

K náboženským otázkám lidé zaujímají různě intenzivní postoje, které se mohou v průběhu života měnit. Empirické poznatky nasvědčují tomu, že kromě věku hrají v těchto postojích roli také další proměnné, jako je pohlaví nebo výchova v religiózním prostředí (Hamplová, 2008; Nešporová, Nešpor, 2009 – viz dále v této kapitole). Obecně lze říci, že se na jedné straně spektra jedná o silné přesvědčení o existenci Boha přes nejistotu agnosticizmu až po ateismus na opačném pólu.

V roce 2008 bylo provedeno výzkumné šetření v osmi evropských zemích (Velké Británii, Francii, Nizozemí, Německu, Itálii, Portugalsku, Polsku a Maďarsku. Primárním cílem této studie byla empirická analýza předsudků vůči několika cílovým skupinám. V rámci této studie byly zjišťovány též náboženské postoje Evropanů (N = 8026, věk 16+). Za důsledně věřící se tehdy pokládalo 9 % z nich, za spíše věřící 42 %, spíše nevěřící 23 %, náboženskou víru odmítlo 24 %. Většina z těch, kdo se pokládali za věřící, byla členy některé z křesťanských denominací. Nejvíce Evropanů - 39 % - se podle výzkumu účastní bohoslužeb jen při zvláštních příležitostech (svatby, pohřby). Nejméně jednou týdně tak činí 21 %, nejméně jednou za měsíc 11 %, pouhé 1 % uvedlo, že do kostela chodí denně, 10 % nikdy. (Küpper, Zick, 2010)

Variabilitu postojů k náboženství shrnuje do dvou dimenzí s dvěma osami Wulffův model spirituality (Dezutter et al., 2009): lidé mohou přistoupit na existenci transcendentna nebo ji odmítnout, a to buď naprosto a bez výhrad nebo symbolicky. Přijetí či odmítnutí se týká religiozity jako takové, zatímco zpracování náboženských obsahů je bezvýhradné či symbolické. Vznikají tak čtyři základní postoje k náboženství: *bezvýhradné přijetí* (člověk se pokládá za věřícího a náboženské obsahy interpretuje dogmatickým, konzervativním způsobem, nekriticky přijímá věrouku konkrétní náboženské tradice), *symbolické přijetí* (člověk se též považuje za věřícího, ale náboženské obsahy přijímá otevřeněji a s větší tolerancí, má za to, že je lze vyložit několika způsoby. Z těch si pak vybírá takové, které jsou pro něho smysluplné), *naproste odmítnutí* (člověk se považuje za ateistu, náboženské obsahy striktně odmítá na základě nedostatků důkazů pro jejich existenci), *symbolické odmítnutí* (člověk se též neztotožňuje s náboženskými obsahy, ale zároveň je schopen přijmout náboženství jako jednu z mnoha cest, pomocí kterých druzí nacházejí smysl svého života).

Někteří odborníci jsou toho názoru, že náboženské cítění je lidem přirozené. Podle C. G. Junga je náboženská funkce podstatnou složkou lidské duše, která těsně souvisí s archetypem bytostného Já (Říčan, 2007). Eliade (1994) toto tvrzení například dokládá tím, že život moderních lidí, kteří sami sebe považují za nenáboženské, podléhá četným skrytým mytologiím a ritualismům. I ateistický postoj popírající existenci Boha ve světě, kde se děje tolik zlého, má podle Halíka (2007) s náboženstvím jednu věc společnou: lidé předpokládají univerzální spravedlivý, smysluplný a dobrý řád, ve kterém dobro vítězí nad zlem – aby mohli Boha odsoudit za slepotu vůči špatnostem, musí přinejmenším někde v koutku duše připustit jeho existenci. V dnešní společnosti, kde tradiční náboženství ztrácí na vlivu, i když zůstává její stabilní součástí, se toto přirozené tíhnutí k sebetranscendenci manifestuje mnoha dalšími způsoby - praktikováním meditací, účastí na aktivitách vycházejících z pohanských kultů, esoterismem, okultismem, ale i „světskou“ cestou, jako jsou sebekoučky, sebezkušenostní kurzy a obecně aktivity směřující k hledání a naplnění životního smyslu, jak jsme zmínili v kapitole 2.1.

Česká republika patří k nejsekulárnějším státům Evropy, jestliže vezmeme v úvahu členství v církvích a účast na bohoslužbách. Jak ukázaly výsledky projektu ISSP 2008 (N = 1513), 63,3 % Čechů se nehlásí k žádné církvi, 29,7 % k římskokatolické církvi, dalších 4,5 % procenta k dalším křesťanským církvím, pouze 0,2 % k jiným než křesťanským církvím (Nešporová, Nešpor, 2009). Hamplová (2008) upozorňuje, že to ale neznamená, že by se Češi nezajímali o spirituální otázky a nadpřirozeno. Ve své studii poukazuje na výsledky výzkumu *Detradicionalizace a individualizace náboženství* (2006 – 2008; N = 1200), kdy víru v nebe či peklo uvedlo necelých 30 % dotázaných, ale v existenci nadpřirozené síly věřilo 51,7 % respondentů. Ještě více respondentů (53 %) se domnívalo, že někteří věštcí dokážou předpovídat budoucnost, a že horoskop může ovlivnit životní dráhu člověka (46,1 %). Ze zmíněných dat vyplývá, že se poměrně malý počet Čechů považuje za věřící a rozšířenější jsou necírkevní formy spirituality.

2.3 Vývoj spirituality v průběhu života

Je jisté, že charakter spirituality je dynamický – v průběhu života se mění a dotváří v závislosti na osobnostním, kognitivním a morálním vývoji. Říčan (2007) uvádí teorii spirituálního vývoje v souvislosti s Eriksonovými epigenetickými stadii psychosociálního vývoje:

1. Vytváření bazální důvěry ve svět i sebe (do 1 roku života) – tato základní důvěra je kořenem, ze kterého vychází další vývoj osobnosti, a je také nutným základem náboženství a spirituality.
2. Stadium první autonomie (1-3 roky) – období prvního boje o hranice já, které by mělo skončit vědomým přijetím řádu jako prostředku poskytujícího ochranu před vnějším nebezpečím i vnitřní živelnou pudovostí.
3. Stadium iniciativy (předškolní věk) – fáze vytváření svědomí jako vnitřního strážce, které by v ideálním případě mělo jedince nejen varovat a kárat, ale také ho chválit a odpouštět mu. Dítě začíná rozeznávat kulturně podmíněné „dobré“ a „zlé“.
4. Stadium iniciativy (školní věk) – religiozita dítěte se v sociokulturně a nábožensky homogenním prostředí vyvíjí harmonicky, dítě většinou ochotně přijímá věrouku a s ní spojené činnosti a role, jeho víra je v tomto období prostá, bezelstná a nekomplikovaná. Říčan (2007) upozorňuje na možné vnitřní konflikty dítěte vychovávaného v religiózním prostředí rodiny a přicházejícího do sekulárního prostředí školy a vrstevníků.
5. Stadium identity (období adolescence) – v této fázi života se mladý člověk intenzivně zabývá existenciálními otázkami, hledá své místo ve světě: „*Cílem je znovunalezení sebe samého uprostřed lidí a přírody, ve vsí všednosti a obyčejnosti*“ (Štampach, 2000). Toto hledání může vyústit v náboženskou konverzi nebo naopak, v případě, že do té doby byl nepochybným věřícím, mohou se právě v tomto období objevit prvky pochybnosti ohledně víry nebo i odpor. Říčan (2007) upozorňuje na fakt, že ve srovnání s minulostí nenabízí dnešní společnost mladému člověku příliš velkou oporu v takovém tápání. Spirituální probuzení, s kterým se pak musí vyrovnávat leckdy sám, často nese znaky psychospirituální krize.
6. Stadium intimity (raná dospělost) – intimity je schopen pouze člověk, který má dostatečně vytvořenou vlastní identitu: „*teprve ten, kdo je solidně ohraničen, může vstoupit do intimity bez obav, že se v partnerovi rozplyne*“ (Říčan, 2007, 247). Tato schopnost intimity se pak odráží i ve spirituálním životě, např. ve vztahu věřícího

k božstvům, ale i v nenáboženské spiritualitě ve vztahu ke všemu, co jedinec pokládá za smysl života.

7. Stadium generativity (střední věk až pozdní dospělost) má z aspektu religiozity podobu předávání duchovní tradice mladším generacím, často prostřednictvím členství v náboženské komunitě.
8. Stadium integrity (stáří) má podobu meditativní, člověk hledá vnitřní klid v modlitbě a rozjímání v přípravě na odchod ze života.

Za variaci Eriksonovy teorie můžeme pokládat koncepci J. W. Fowlera (Říčan, 2007, Holms, 1998), který za hlavní faktory vývoje lidské víry považuje logiku myšlení, morální usuzování, uvědomování si sociálních vazeb, schopnost pochopit pojetí světa druhých lidí, identifikace nejvyšší autority, způsob chápání celkových souvislostí světa a symbolické myšlení. Ve spirituálním vývoji rozlišil šest stádií, z nichž první – nediferencovaná víra – vychází stejně jako u Eriksona z vytvoření základní důvěry. Posledním stadiem je univerzální víra, která se zdaleka netýká všech jedinců, je fází naprosté oddanosti univerzálním hodnotám jako je láska (ve smyslu *charitas*), která je poskytována všem, nejen členům vlastního společenství.

Podobné je pojetí Gollnicka (2005), podle něhož jde ve vývoji spirituality o tři souběžné a vzájemně provázané procesy: vývoj identity od prepersonální úrovně, kdy je Já dítěte formováno pečujícími osobami a ranými zkušenostmi přes personální úroveň, kdy se dotváří osobní identita až po transpersonální úroveň, kdy je Já vnímáno jakou součástí univerzálního jsoucná. Zároveň probíhá proces vytváření hodnotového systému jedince, který začíná internalizací rodinných hodnot, pokračuje přes vědomé utváření hodnotové hierarchie a končí úctou k univerzálním hodnotám. Třetím procesem je vývoj světonázoru od prvotního, převzatého od rodiny a později dotvářeného pod vlivem širšího sociálního okolí, až do stadia, kdy člověk vnímá vzájemnou propojenost a souvislost všech věcí. Jak ale Gollnick poznamenává, posun mezi jednotlivými vývojovými stupni nemusí být nutně jednosměrný a trvalý, není také pravidlem, že člověk projde všemi třemi stadii.

2.4 Psychometrické uchopení spirituality

K mohutnému zájmu o empirický popis spirituality došlo v osmdesátých a devadesátých letech minulého století (Stríženec, 2003), z nichž také pochází velká část testů zaměřených na různé dimenze tohoto jevu. Podívejme se nyní na krátký přehled nejpoužívanějších metod:

- Škála spirituální transcendence (STS) z roku 1999, jejímž autorem je R.L.Piedmont. Jedná se o dotazník s 24 položkami hodnocenými na pětibodové Likertově škále (rozhodně souhlasím – rozhodně nesouhlasím) rozdělenými do třech dimenzí: pocit propojení (vnímání sebe sama jako součásti většího lidského celku, a s tím spojený pocit odpovědnosti vůči ostatním), univerzalita (přesvědčení o jednotné podstatě a smyslu života), naplnění skrze modlitbu (Stríženec, 2003).
- Škála spirituální pohody (SWB) vytvořená v roce 1991 R. F. Paloutzianem a C.W. Ellisonem. Dvojdímenzionální škála měří vnímanou náboženskou i existenciální pohodu dotazovaného jedince v 20 položkách s šestibodovým hodnocením položek (Stríženec, 2003).
- Dotazník projevů spirituality (ESI) je pětidímenzionální dotazník o 32 položkách hodnocených na pětibodové Likertově škále, z roku 2000 od D. A. MacDonalda (2000). Dotazník snímá kognitivní, zážitkovou a existenciální složku spirituality, dalšími sledovanými faktory jsou religiozita a paranormální přesvědčení. Dotazník byl jako metoda využit pro výzkumnou část této diplomové práce, pro podrobnější popis proto odkazujeme na kap. 8. a přílohu č. 5.
- Post – Critical Belief Scale (PCBS) čtyřdímenzionální dotazník D. Hutsebauta z roku 1996 vychází z Wulffova modelu spirituality (viz kap. 2.2), obsahuje 33 položek hodnocených pomocí sedmibodové Likertovy škály (Fontaine, Duriez, Luyten, Hutsebaut, 2003)
- Pražský dotazník spirituality (PSQ) vytvořili v roce 2005 Říčan a Janošová. Jde o dotazník s pěti subškálami: latentní monoteistická orientace (zaujetí „nejvyšší pravdou“), svědomitá starostlivost, mystické prožitky, sounáležitost, etický entuziasmus (soucit s trpícími, odsouzení zlého), hlubinná ekologie (pocit souznění s přírodou a posvátné odpovědnosti za Matku Zemi). Dotazník obsahuje 30 položek hodnocených pomocí pětibodové Likertovy škály (Říčan, 2007).
- Paranormal Belief Scale (RBPS; Tobacyk, revidovaná verze, 2004) – dotazník s 26 položkami hodnocenými sedmibodovou Likertovou škálou. Má sedm dimenzí:

tradiční náboženská víra, víra v tzv. psi fenomény (/mimosmyslové vnímání, psychokineze), v čarodějnictví, pověřivost, spiritualismus, víra v nezvyklé formy života (např. sněžného muže), jasnovidectví. Dotazník se využívá k posouzení náboženských a paranormálních přesvědčení a jejich vzájemného vztahu (Tobacyk, 2004).

2.5 Spiritualita ve vztahu ke smrti

V této podkapitole budeme věnovat pozornost vztahu mezi tématem smrti a spiritualitou. Jelikož je rozdíl, jak jsme již naznačili, mezi náboženskou a nenáboženskou spiritualitou, budeme se každému z těchto typů věnovat zvlášť.

2.5.1 Téma smrti v náboženství

Smrt je jedním z klíčových témat mnoha náboženských systémů. Náboženství nabízí odpovědi na existenciální otázky, pomáhá lidem vyrovnat se s myšlenkou na smrt. Ta je v náboženství sice jednou z nejvýznamnějších událostí života, ale rozhodně ne poslední. Duše jako forma existence vědomí totiž není v náboženském smyslu po smrti vázána na tělo (na rozdíl od pozemského života), ale má možnost či je jí předurčeno nějakým způsobem pokračovat v existenci. Tento předpoklad dodává věřícím pocit prediktability a kontroly nad svým životem i situací umírání. Náboženství tak chrání věřící před zaplavením úzkostí ze smrti (Dezutter et al., 2009), a naplňuje tak jejich potřebu jistoty a bezpečí. Nelze to ovšem tvrdit o všech věřících stejnou měrou. Účinek víry a jejího praktikování na tlumení úzkosti ze smrti je závislý na jedincově věku, pohlaví a oddanosti víře (Lehto, Stein, 2009). Podle Junga (1994) jsou náboženství složitými systémy přípravy na smrt, protože smysl existence se naplňuje na jejím konci, podobně jako je tomu s přírodními procesy: život „*sám o sobě je směřováním k cíli, a konec každého procesu je jeho cílem.*“ (Jung, 1994, 108). Téma smrti zpracovává každý náboženský systém specificky, ale nejčastěji se mezi eschatologiemi objevují tato pojetí:

- *víra v posmrtný život* – tuto verzi najdeme ve dvou největších světových náboženstvích, křesťanství a islámu. Žije – li člověk řádný život podle pravidel a norem předepsaných náboženským systémem, čeká ho po smrti a posledním soudu život ve věčné blaženosti, tzv. v nebi. V opačném případě bude, podle křesťanské bible, uvržen do pekla: „*Jedinou skutečnou smrtí je tak zavržení, protože je definitivním odtržením zdroje věčného života.*“ (Papica, 1998). Také systém islámské víry zahrnuje koncept vzkříšení, nebe a pekla, i když se od těch

křesťanských dost liší - křesťanský koncept vzkříšení např. předpokládá, že z mrtvých vstane pouze duše, v islámu má být vzkříšeno i hmotné tělo (Ma'sumiánová, F., 1996).

- *víra v reinkarnaci* – je typická pro východní náboženství, především hinduismus a buddhismus. Jedná se o nauku o transmigraci - stěhování či převtělování duší, vycházející z předpokladu zákona karmy. Podle tohoto zákona je náš současný život, radostný nebo plný utrpení, důsledkem našeho chování v minulých životech. Pokud se člověku nepodaří očistit svůj život od veškerých forem špatného chování, bude se kolo znovuzrození neustále otáčet, člověk se bude rodit znovu a znovu – a to v různých formách, jako rostlina, zvíře nebo člověk. Zrození v lidské formě je nejvýznamnější, jen v této podobě člověk může shromažďovat dobrou karmu. Reinkarnace tedy není cílem života, tím je přerušení koloběhu znovuzrození a osvobození duše, v buddhismu je to dosažení nirvány neboli osvobození od světských tužeb i utrpení, stav naprostého míru. Po vyproštění se z kruhu neustálého zrodu by měla lidská duše přebývat v jiném, nehmotném světě (Ma'suminánová, 1996). Víra v reinkarnaci je kulturně starším konceptem, zmínky o ní najdeme už v Egyptské knize mrtvých z doby 1550 př.n.l. Víra v převtělování byla přijatelná i pro křesťanství až do koncilu v Konstantinopoli (553 př.n.l.), kdy bylo odmítnuto učení Origena o preexistenci lidské duše a převtělování duší pohanů (Kuchař, 2012).

Jak vidíme, oba typy víry směřují různými stezkami ke společnému cíli, věčné existenci duše či vědomí v jiné dimenzi, jiném světě než je ten, který známe. Náboženství je tedy prostředkem, který věřícím dodává na základě jejich důvěry v božstvo (Yalomův absolutní zachránce) a v boží kosmický řád tolik potřebnou naději, tlumící všudypřítomné emoce strachu a úzkosti ze smrti (viz známý Žalm 23: „*Hospodin jest můj pastýř, nebudu míti nedostatku...Byť se mi dostalo jíti přes údolí stínu smrti, nebudu se báti zlého, neboť ty se mnou jsi.*“). Náboženství může člověku nejen pomoci připravit se na osudový okamžik smrti, ale ulehčuje také proces umírání a pro pozůstalé je oporou i během doby truchlení, protože oni se loučí se zesnulým s vyhlídkou na opětovné setkání v posmrtném životě: „*Kdo nemá naději, tomu jsou jeho život i vlastní existence nesnesitelné a on se snaží nějak uniknout. Kdo má naději, ten bude schopen život snést i být smutný ...kde můžeme milovat, protože lásku zakoušíme, tam můžeme také trpět, utrpení přijmout a s mrtvými žít.*“ (Schellenberger, 1995, 31)

Pozitivní náboženské zpracování myšlenkových obsahů souvisejících s tématem smrti závisí ovšem na typu religiozity. Allport (1967) vyslovil předpoklad o tzv. *intrinsické* a *extrinsicke* motivaci pro náboženskou víru, který je i dnes široce využíván k popisu náboženské orientace. Rozdíl mezi oběma motivacemi je v tom, že „*extrinsicky motivovaný jedinec své náboženství využívá, zatímco intrinsicky motivovaný jej žije*“⁷ (Allport, Ross, 1967, 434). Extrinsicky religiózní lidé užívají náboženství k dosažení jiných, osobních cílů, jako je zajištění pocitu bezpečí a útěchy, hledají rozptýlení a společnost druhých, skrze náboženství si potvrzují či zvyšují svůj společenský status. Pro intrinsicky religiózní osoby je náboženství leitmotivem jejich života, tyto jedinci se identifikují se svým náboženským přesvědčením a zásadami. Empiricky bylo zjištěno, že intrinsická motivace negativně koreluje se strachem ze smrti, zatímco u extrinsicky orientované religiozity je tomu naopak (Cohen, Pierce, Chambers, Meade, Gorvine, Koenig, 2005). Je ale pravda, že rigidní, dogmatická interpretace náboženských obsahů u věřících jedinců také pozitivně koreluje se strachem ze smrti. Je to pravděpodobně proto, že lidé s dogmatickým přístupem k existenciálním otázkám se hůře vyrovnávají s nejistotou a ambivalencí, kterou přináší pomyšlení na smrt a umírání (Dezutter et al., 2005)

2.5.2 Nenáboženská spiritualita a téma smrti

Spiritualita je životní postoj, který je v porovnání s religiozitou spojen s větší nejistotou a obavami. Znamená žít způsobem, který přináší mnoho otázek a méně odpovědí (Eliason, Tomer, 2007). Jestliže člověk hledá tyto odpovědi a nalézá smysl svého života jinde než v náboženské víře, a pokud jej při zpětné rekapitulaci považuje za dobře prožitý a je s jeho průběhem spokojený, pak odchod ze života vnímá jako přirozené završení celého procesu a odchází bez velké úzkosti, i kdyby to byl odchod způsobený smrtelným onemocněním. (Lehto, Stein, 2009). Délka života tak neurčuje kvalitu ani jeho význam.

Víra v posmrtný život není neobvyklá ani mezi lidmi, kteří sami sebe nepovažují za věřící, ani se nehlásí k žádné náboženské víře. Přesvědčení, že po smrti „něco je“ jsou často založena na informacích o tzv. „zážitcích blízkých smrti“ (NDE – near - death experiences), které se napříč kulturami vyznačují zážitkem opuštění těla (oddělením „duchovního“ těla od fyzického), prožití cesty tunelem, na jehož konci vítají člověka láskyplné duchovní bytosti, často jde o zemřelé příbuzné či přátele. Následuje setkání

⁷ „the extrinsically motivated person *uses* his religion, whereas the intrinsically motivated *lives* his religion.“

s majestátní bytostí Světla, která vyzařuje lásku a porozumění (její charakteristika je ovšem už spjata se sociokulturním prostředím – může jít o Krista, Buddhu, Boha, apod.). S touto bytostí se během NDE setkávají ateisté, agnostici i věřící. Rysem společným všem lidem, kteří prošli touto zkušeností, je nechuť k návratu do hmotného těla (Moody, 1991, Kübler – Rossová, 1992). Vysvětlení pro tyto jevy (které jsou mimochodem staré zřejmě jako samo lidstvo) se různí, pohybují se od přesvědčení o jejich naprosté reálnosti (Moody, 1991, Kübler – Rossová, 1992) k dalším hypotézám, které vidí v NDE spíše symptom duševní poruchy nebo výsledek chemické nerovnováhy v mozku - k NDE dochází totiž většinou ve stavu dočasné hypoxie, kdy se běžná aktivita mozku mění a člověk „sní“ (Haškovcová, 2007). Ať je tomu tak nebo jinak, zprávy o zážitcích blízkých smrti mohou napomoci tlumit strach z umírání i nejistotu z toho, co přijde „potom“. Podobný účinek mají přesvědčení, že je možné prostřednictvím různých médií komunikovat s mrtvými (spiritismus).

Ačkoli je víra v reinkarnaci doma v asijských zemích, můžeme její rozšíření zaznamenat i v euroamerickém sekularizovaném světě. Tato víra v znovuzrození může, ale nemusí být provázena vírou v zákon karmy. Pro mnoho lidí žijících v moderní společnosti je spolehlivým důkazem reinkarnace velký počet zpráv o hypnotických regresích do minulých životů. Lidé, kteří regresí prošli, po návratu do bdělého stavu a při plném vědomí referovali neobvykle přesně o dobových reáliích, v kterých se během regrese ocitli, aniž by o nich kdy předtím slyšeli. Na stejném principu působí informace o malých dětech, které spontánně vyprávějí příběhy svých minulých existencí (Fontana, 1999). Jedno z vysvětlení, proč lidé v podmínkách západní civilizace věří v reinkarnaci, nabízí Grün (1997, 43): *„Důvody, proč nauka o reinkarnaci vzbuzuje zájem tolika zájemců, jsou zejména v nenázornosti, s jakou křesťanská teologie odpověděla na téma života po smrti ... Reinkarnace ponechává ještě dveře otevřené. Mohu to zkusit ještě jednou. Zdráhá se přijmout jedinečnost a konečnost našeho života.“* Není – li tedy člověk schopen uvěřit v božstvo, nabízí se mu ve formě reinkarnace východisko z úzkosti ze smrti, nenaplněného života či života zatíženého vinou, jako šance zkusit to znovu, a lépe.

Podle přehledové studie Haraldssona (2006) lidé v západní i východní části Evropy věřili na přelomu třetího tisíciletí v nějakou formu posmrtného života. Průzkum byl proveden v třiceti státech. V západní Evropě přesvědčení o posmrtném životě vykazovalo padesát i více procent populace, kromě Belgie (46 %), bývalého západního Německa (39 %), Francie (44 %) a Portugalska (47 %). V posmrtný život věřilo tehdy v západní Evropě

průměrně 59 % osob. Výzkumné šetření zjišťovalo také postoje k reinkarnaci, průměrný výsledek za celou oblast byl 22 %. Zajímavým údajem, který tento výzkum přinesl, bylo to, že více než polovina z těch, kdo věřili v posmrtný život, věřili také v reinkarnaci, a to znamená, že reinkarnace je hlavním pojetím života po smrti mezi obyvateli západní Evropy, což samozřejmě není v souladu s křesťanským učením. 25 % západních Evropanů bylo také přesvědčeno, že je možné vejít v kontakt s mrtvými. Ve státech východní Evropy, tedy v zemích bývalého komunistického bloku, v posmrtný život věřilo asi 48 % obyvatel (nejvíce v katolickém Polsku – 80 % a Litvě – 79 %), v reinkarnaci 27 % (v čele s pobaltskými republikami).

Při sestavování dat o České republice vycházela O. Nešporová (2009) z údajů získaných z výzkumných projektů ISSP z let 1999 a 2008. Mezi uvedenými lety došlo nejen k úbytku počtu členů církví působících na našem území, ale také k poklesu víry v posmrtný život (z 40 % obyvatel, kteří v něj věřili v roce 1999 s jejich počet snížil na 25 %), a to jak v případě tradiční křesťanské představy posmrtného života, tak i v případě víry v reinkarnaci. V roce 2008 byla také zjišťována víra obyvatel v nadpřirozené působení zemřelých, kdy jich v tento fenomén věřilo 17 %. I mezi Čechy hlásícími se k některé z církví, je určitý počet těch, kteří zároveň věří v reinkarnaci (26 % katolíků, 35 % evangelíků, 20 % členů husitské církve) a v nadpřirozené působení zemřelých (30 % katolíků, 40 % evangelíků, 38 % členů husitské církve).

3 EMPIRICKÁ ZKOUMÁNÍ POSTOJŮ KE SMRTI, SPIRITUALITY A JEJICH VZÁJEMNÉHO VZTAHU

3.1 Výzkumná činnost v oblasti spirituality

Výzkumnou práci na poli spirituality a religiozity lze zhruba rozdělit na přehledové studie převážně popisující náboženské postoje a chování u konkrétních populací a na výzkumná šetření zjišťující vliv proměnných, jako jsou např. věk, pohlaví, vzdělání, výchova či velikost bydliště na profilaci dimenzí spirituality či religiozity stanovených měrným nástrojem. Zkoumají se též vztahy dimenzemi spirituality k dalším psychickým kvalitám. V této kapitole se budeme zabývat empirickými výzkumy v oblasti spirituality, které tematicky souvisí s výzkumnou částí této diplomové práce. Výsledky některých přehledových studií byly již zmíněny v částech 2.2 a 2.5.2.

Pohlaví je jednou z proměnných, která nejčastěji hraje roli ve výzkumech zaměřených na spiritualitu a religiozitu. Podle studie Rothové a Krolla (2007), která shrnuje výsledky několika velkých výzkumů, jako je americký General Social Survey (1983 – 2002) nebo World Values Survey (1990 – 1997) ženy častěji samy sebe považují za věřící, více se účastní bohoslužeb a více se modlí, a častěji také nacházejí v náboženství útěchu. Svou víru považují pro svůj život za důležitou. Pohlaví se ukázalo být významným demografickým faktorem během vytváření faktorového modelu projevů spirituality, jehož výsledkem byl dotazník ESI (viz kap. 8; příloha č. 5). Ženy zde významně výše skórovaly ve všech dimenzích spirituality kromě dimenze existenciální pohody, kde mezi pohlavími nebyl téměř žádný rozdíl (MacDonald, 2000; N = 993; průměrný věk 21,02 let). Ženy podle výsledků tohoto projektu také více inklinují k paranormálním přesvědčením. Tento fakt potvrzuje například i výzkumné šetření provedené ve Finsku s velkým výběrovým souborem (N = 3141; věk 16 – 60 let) s využitím RBPS (viz kap. 2.4), kdy ženy ve všech dimenzích paranormálních přesvědčení skórovaly výše než muži (Aarnio, Lindeman, 2005). Ve Spojených státech ke srovnatelným výsledkům došli Bader et al. (2007): ženy více než muži věřily v telekinezi, astrologii, spiritismus, jasnovidné sny, apod. Podobná data přinesly také o českých ženách projekty DIN (2006) a ISSP (1998/1999, 2008): i české ženy inklinují více než muži k víře v moc amuletů, jasnovidectví a vlivu horoskopů na osud člověka (Hamplová, 2008). Tento údaj potvrdila také diplomová práce Koucké (2005), která identifikovala pohlaví jako významnou proměnnou magického myšlení.

Z kvalifikačních prací zaměřených na analýzu spirituality v souvislosti (nejen) s pohlavím dále zmiňujeme bakalářskou práci Barnetové (2008). Z porovnání skóre mužů a žen v dimenzích dotazníku ESI u jejího výzkumného souboru (N=104, 35 muži, 65 ženy; věk 19-29 let, vysokoškoláci) vyplynulo, že mezi nimi existují statisticky významné rozdíly v dimenzích religiozity i paranormálních přesvědčení – v obou ženy skórovaly výše než muži. Na druhou stranu, výzkumné šetření s využitím stejného dotazníku, které provedla v rámci své bakalářské práce Lačná (2012) u výběrového souboru českých a slovenských vysokoškoláků (N = 307, 118 muži, 189 ženy) k takovým výsledkům nevedlo, a mezi muži a ženami nebyl v dimenzích religiozity a paranormálních přesvědčení nalezen statisticky významný rozdíl.

Víra v paranormální jevy také souvisí s věkem, ukazuje se, že mladí dospělí věří v takové fenomény o něco více než starší lidé (MacDonald, 2000). MacDonalдова zjištění potvrdil výzkum provedený v Kanadě s využitím jeho dotazníku ESI. Výběrovým souborem byla skupina seniorů (průměrný věk 72, 6 let) a studentů (průměrný věk 21 let). Starší věková skupina měla významně nižší skóre právě v dimenzi paranormální přesvědčení (Heintz, Baruss, 2001 in Schwartz, 2011)

Další oblastí zájmu výzkumníků je ověřování vzájemného vztahu mezi religiozitou a paranormálními přesvědčeními. Ve studii provedené u výzkumného souboru 596 rakouských studentů, z nichž se pouze 90 nehlásilo k žádné náboženské víře a většina ostatních pak k některé z křesťanských církví, byla zjištěna silná korelace mezi vnímanou religiozitou respondentů a celkovým skórem v dotazníku PBS (nejvyšší koeficienty v subškálách psí fenomény a spiritualismus), ještě vyšší korelace pak byla naměřena mezi dimenzí tradiční náboženská víra (subškála PBS) a ostatními subškálami dotazníku (Hergovich, Schott, Arendasy, 2005). Data z kanadského výzkumu zjištěná u 1765 respondentů nasvědčují tomu, že lidé příklánějící se k tradiční církevní nauce také více věří v paranormální jevy, častěji tento fakt platí o těch, kdo bohoslužby navštěvují pouze občas nebo vůbec (MacDonald, 2000; Orenstein, 2002; Mencken, Bader, Stark, 2008). Ti také nejvíce vyhledávají aktivity spojené s paranormálními přesvědčeními - chodí ke kartáčkám, jasnovidcům, nechávají si dělat horoskopy, účastní se spiritistických seancí, apod. (Mencken, Bader, Stark, 2008; N = 1721).

Výzkumy také potvrzují, že existuje rozdíl v projevech spirituality a religiozity u osob různého profesního zaměření. Z rozsáhlého výzkumného šetření provedeného na 236

vysokých školách a univerzitách ve Spojených státech vyplynulo, že v matematických a strojírenských oborech převažují studenti, kteří jsou málo spirituálně a nábožensky orientováni, a vykazují i nižší snahu prozkoumávat tento aspekt života. Umělecké a společenskovědní obory naopak přitahují mladé jedince, u kterých je výrazná tendence k hledání smyslu života a vlastní spirituální cesty, nezávisle na výchově, jejich oddanost víře však byla průměrná. Vyšší religiozitu vykazovali studenti ekonomických oborů a oborů vysoce odborně zaměřených - studenti práv, sociální práce, psychologie, architektury, sociologie, apod. (Scheitle, 2011). Již zmíněná bakalářská práce Lačné (2012) tato data potvrzuje, u jejího výběrového souboru 307 studentů z různých vysokých škol bývalého Československa byl zjištěn negativní vztah mezi všemi dimenzemi spirituality dotazníku ESI a technickým či přírodovědným studijním zaměřením (40 % českých i slovenských studentů).

3.2 Výzkumná činnost v oblasti postojů ke smrti

Ještě než se budeme věnovat výzkumům souvisejícím s tématem praktické části, rádi bychom na tomto místě zmínili výsledky zajímavého výzkumu, který v letech 1987 – 1994 prováděl Kastenbaum (1996) u studentů kurzu věnovaného thanatologii (N = 214, vysokoškolské vzdělání). Před započatím kurzu dostali participanti hypotetickou otázku, zdali by si vybrali život ve světě, kde neexistuje smrt nebo by raději zůstali ve stávajícím světě. Písemné odpovědi byly od nich vybrány hned na místě. Následně dostali za úkol vypracovat doma odpověď na stejnou otázku, ale zadání bylo konkrétnější – jaký vliv by měl život ve světě, kde se neumírá, na druhé osoby a obecně na celou společnost? Jak by se život v takovém světě odrazil ve způsobu života respondentů? Poslední otázka měla za cíl zjistit celkový postoj respondentů ke světu, kde chybí smrt. Ačkoli v první fázi by 88 % respondentů hlasovalo pro nesmrtelnost, výsledky z druhé fáze byly opačné: 82 % respondentů se vyslovilo proti - v takovém světě by žít nechtěli. Argumenty, které uváděli, zahrnovaly negativní dopady absence smrti na celou společnost: přelidnění, nutnost striktní státem řízené kontroly porodnosti, porušení některých mravních zásad, kterými se lidé běžně řídí, častý byl také argument, že náboženství by ztratilo smysl – kdyby se lidé nebáli smrti, mnoho z nich by na Boha ani nepomyslelo. Z důsledků pro osobní život byly nejčastěji jmenovanými ztráta ambicí, životního smyslu, náboženské víry a snížení odpovědnosti. Je tedy zřejmé, že na intuitivní rovině myšlenka na smrt budí obavy, ale při bližší exploraci lidé uznávají její klíčovou roli v lidském životě i životě společnosti.

Nejčastěji zkoumaným fenoménem spojeným s tématem smrti je úzkost ze smrti. Mnohé výzkumy nasvědčují tomu, že míra úzkosti ze smrti souvisí jednak s věkem, jednak s pohlavím. Jako příklad uvedeme výzkumné šetření se 136 participanty rozdělenými do tří věkových skupin (18 – 25; 35 – 50; 60+). Jednalo se o studenty, akademické zaměstnance fakulty, a akademické zaměstnance v důchodu jedné západoamerické univerzity. Míra úzkosti ze smrti byla zjišťována pomocí inventáře RDAS (viz kap. 1.5). Předpoklady, že ženy budou vykazovat větší úzkost ze smrti, a že nejvyšší míru úzkosti pocítují mladí dospělí a potom s věkem klesá, se potvrdily (Jackson, 2008). Data získaná metodou formální konceptuální analýzy elektronicky publikovaných výzkumných článků (Lehto, Stein, 2009) potvrzují souvislost mezi věkem a pocíťovanou úzkostí ze smrti. Ta bývá vyšší zvláště v obdobích vývojových krizí (během přechodu mezi adolescencí a mladou dospělostí, ve středním věku a ve stáří). Statisticky nejvyšší je úzkost ze smrti na prahu rané dospělosti, nižší míra úzkosti ze smrti v pozdějších obdobích života souvisí s životní spokojeností a vnímáním životního smyslu, které jsou obecně vyšší ve starším věku než v mládí. Podle stejného zdroje ženy v jakémkoli věku vnímají úzkost ze smrti intenzivněji než muži. Na českém vzorku 330 respondentů ve věku 18 – 88 let potvrdila negativní korelaci mezi věkem a strachem ze smrti ve výzkumném šetření pro svou diplomovou práci Machů (2012). Její výzkum ale nepotvrdil hypotézu o silnějším prožívání strachu ze smrti u žen.

Kromě úzkosti ze smrti můžeme hovořit také o dalších postojích ke smrti, jako je vyhýbání se tomuto tématu, ale také vnímání smrti jak vysvobození nebo příslibu věčného života. Tomer a Eliason (2000) zjišťovali vzájemnou souvislost strachu ze smrti s jinými postoji u výběrového souboru dobrovolníků, který tvořilo 102 mladých a 89 starých osob (55+). V obou skupinách z více než 50 % byly ženy. Pro výzkum bylo využito dotazníků RDAS (viz kap. 1.5) a DAP-R (viz kap. 8). U tohoto vzorku pojetí smrti jako brány k věčnému životu a smrti jako vysvobození z utrpení negativně korelovalo se strachem ze smrti, významný se ukázal být také negativní vztah mezi strachem ze smrti a neutrálním postojem ke smrti. Stejně jako u studií uvedených v předešlém odstavci, i zde byla zjištěna negativní korelace mezi věkem a strachem ze smrti, výzkum ale neprokázal silnější strach ze smrti u žen. (Tomer, Eliason, 2000; Neimeyer, Wittkowski, Moser, 2004)

3.3 Empirická zkoumání vztahů mezi spiritualitou a postoji ke smrti

Velké množství výzkumů se zaměřuje na mapování postojů ke smrti ve vztahu k religiozitě. V roce 2009 publikoval Dezutter se svým týmem výsledky studie, která měla za cíl zjistit vztahy mezi čtyřmi typy religiozity podle Wulffova modelu (viz kap. 2.2) a různými postoji ke smrti (Dezutter et al., 2009). Ve výběrovém souboru bylo 471 belgických a holandských dospělých v mladém, středním i starším věku (průměrný věk 46 let, věkový rozsah 17 – 91 let), nejvíce z nich (73 %) mělo středoškolské vzdělání. Většina žila v manželství (69 %) a hlásila se ke křesťanství (81 %). K výzkumu byly využity dotazníky PCBS (viz kap. 2.4) pro zmapování spirituality a DAP-R (viz kap. 8) ke zjištění postojů ke smrti. Ukázalo se, že věk pozitivně koreluje se vstřícným postojem ke smrti a s vnímáním smrti jako vykoupení z pozemských strastí. Negativně naopak koreluje s neutrálním postojem ke smrti. Postoje bezvýhradného i symbolického přijetí víry pozitivně korelovaly se vstřícným postojem ke smrti, s kterým naopak byl postoj naprostého odmítnutí víry v negativním vztahu. Věřící lidé tedy doufají v posmrtný život častěji než nevěřící, bez ohledu na způsob jejich interpretace náboženských obsahů. Neutrální postoj ke smrti pozitivně koreloval s postojem symbolického odmítnutí víry a negativně s postojem jejího bezvýhradného přijetí. Podle autorů studie to lze vysvětlit tím, že pro silně věřící jedince smrt není přirozenou součástí života, protože většina náboženství ji považuje za fenomén jiné kvality než je život. Symbolické odmítnutí víry naopak souvisí s hledáním smyslu v pozemském životě, bez spoléhání se na transcendentní bytí. Postoje bezvýhradného přijetí a naprostého odmítnutí víry pozitivně korelovaly se strachem ze smrti a snahou vyhnout se myšlenkám na smrt. Hypoteticky to lze chápat tak, že nekritické přijetí i odmítnutí víry představují způsob, jak čelit úzkosti ze smrti (která pro jedince s dogmatickým výkladem víry může představovat hrozbu posmrtného trestu za skutky, kterých se dopustili během života a pro ty, kdo se s vírou naprosto neztotožňují, může strach ze smrti souviset s obavou, že jde opravdu o definitivní konec života). Podobné výsledky ukázalo za využití stejných psychometrických metod výzkumné šetření u 213 vysokoškolských belgických studentů s průměrným věkem 18 let. 79 % souboru tvořily ženy, přes 80 % participantů nepřikládalo náboženství žádný nebo jen nižší význam (Dezutter, Luyckx, Hutsebaut, 2009).

Náboženskou a nenáboženskou spiritualitu ve vztahu k postojům ke smrti zjišťoval Cicirelli (2011) porovnáním malého vzorku 16 respondentů vysokého věku ($M = 81$, $SD = 7,41$) s extrémně nízkými výsledky v oblasti intrinsické religiozity se 116 respondenty ($M = 78$, $SD = 7,41$), u kterých byla intrinsická religiozita extrémně vysoká. K porovnání obou

skupin byl využit dotazník DAP-R. První skupina měla významně nižší výsledky v subškálách strachu ze smrti a vyhýbání se smrti, ale také v o hodně nižší skóry v subškále postoje ke smrti jako brány k věčnému životu. Tento fakt by bylo možné vysvětlit potvrzenou hypotézou Dezutterova týmu (2009), že doslovná interpretace věrouky a její bezvýhradné přijetí souvisí se silnějším strachem ze smrti, zatímco nenáboženská religiozita je charakteristická symbolickým odmítnutím víry, které naopak se strachem ze smrti koreluje negativně.

Souvislostí mezi náboženským přesvědčením a postoji ke smrti se ve své diplomové práci zabývala již zmíněná Machů (2012). Její hypotéza, že věřící lidé zastávají méně negativní postoje ke smrti než lidé nevěřící, se na základě jejího výzkumu potvrdila. Lidé s křesťanským a jiným vyznáním skórovali významně níže na škále strach ze smrti (DAP-R) než lidé jiných vyznání či ateisté, stejný výsledek se potvrdil i pro škálu vyhýbavého postoje ke smrti. Hypotéza, že absence religiozity u jedince pozitivně koreluje, s negativními postoji ke smrti se naopak nepotvrdila ve výzkumu, který pro svou diplomovou práci s využitím stejného dotazníku provedl Nad' (2012) u výběrového souboru 111 respondentů (M= 33 let, 85 % VŠ vzdělání, 82% ženy, 84% věřících).

4 VÝZKUMNÁ OTÁZKA A CÍLE VÝZKUMU

V praktické části této diplomové práce se budeme zabývat profilem spirituality, postojů ke smrti a jejich vzájemného vztahu u výběrového souboru osob na počátku vývojového období rané dospělosti. Toto období navazuje na vývojovou fázi, během níž se podle Eriksonovy teorie formuje identita mladého člověka, podle dalších je to období typické existenciálními otázkami. Mnoho dosavadních výzkumů se zabývalo a zabývá analýzou spirituality a postojů ke smrti především u starších věkových skupin nebo u adolescentů, již méně je jich zaměřeno na mladé dospělé. Naším cílem tedy bude:

1. Zjistit, jak souvisí náboženská afiliace studentů vyšší odborné školy s tím, jak vnímají roli spirituality ve svém životě.
2. Prozkoumat předpoklad, že i ve věkové skupině mladých dospělých ženy více věří v paranormální jevy a více se bojí smrti než muži.
3. Ověřit, zdali se mezi studenty humanitního oboru vyskytuje více religiózních jedinců než mezi studenty ekonomicko-technického oboru.
4. Zjistit, jaký je v této skupin mladých dospělých vztah mezi religiozitou, vírou v paranormální jevy a strachem ze smrti.

5 HYPOTÉZY

- H1: Průměrné skóre ve škále kognitivní orientace na spiritualitu v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací.
- H2: Průměrné skóre ve škále paranormální přesvědčení v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentek.
- H3: Průměrné skóre ve škále religiozita v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentů a studentek oboru sociální práce.
- H4: Průměrné skóre ve škále vstřícný postoj ke smrti v dotazníku DAP-R je statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací.
- H5: Průměrné skóre ve škále strach ze smrti v dotazníku DAP – R je statisticky významně vyšší u studentek.
- H6: Mezi skóry ve škále religiozity v metodě ESI a skóry ve škále strach ze smrti existuje statisticky významná negativní korelace.
- H7: Mezi skóry ve škále paranormální přesvědčení v dotazníku ESI a skóry ve škále strach ze smrti v metodě DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace.

6 PRŮBĚH VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

6.1 Předvýzkum

V dubnu 2012 byla provedena malá výzkumná sonda pomocí krátkého strukturovaného dotazníku pokrývajícího některé oblasti spirituality a postojů ke smrti. Dotazovanými byli studenti a studentky vyšší odborné školy, druhého a třetího ročníku oboru sociální práce. Celkově šlo o 62 respondentů, v souboru převládaly ženy (57 žen, 5 mužů). Věřících a zároveň praktikujících osob bylo 5, ostatní se označili za osoby bez vyznání. Ve Vyšší moc, která chrání život člověka tehdy věřilo 87 % dotázaných. Další otázky byly směřovány na míru pověrčivosti respondentů a víru v paranormální jevy. Zatímco v rozbitá zrcadla a pátek třináctého přinášející smůlu věřilo pouze 22 % studentů v prvním případě a 11 % v případě druhém, víru v čarodějnictví už udávalo 62 % z nich a 53 % věřilo ve vliv hvězdné konstelace na osud člověka v okamžiku narození. Strach ze smrti připustilo 60% dotazovaných, vyhýbání se myšlenkám na smrt („neřeším to“) 26 %, zbytek (14%) uvedl, že strach ze smrti nepociťuje. Strach ze smrti měl u dotazovaných podobu obavy z neznáma (57%), z umírání (bolestivé umírání, opuštění v posledních chvílích) – 32 %, pro 27 % byla hrozivá představa definitivního odloučení od blízkých. Ti, kdo strach ze smrti neměli, považovali smrt za přirozenou součást života a příležitost k opětovnému setkání se zemřelými předky. Jeden z respondentů uvedl víru v reinkarnaci a pro jednoho byla smrt odchodem na místo, kde člověka už nic nebolí.

Data zjištěná v této krátké sondě šetření posloužila společně s výzkumnými studiiemi na téma spirituality a postojů ke smrti jako východisko pro stanovení cílů a formulaci hypotéz této diplomové práce.

6.2 Výzkumné šetření

První část výzkumného šetření proběhla v listopadu a první polovině prosince 2012. Zúčastnilo se jí 204 osob, kterým byl rozdán Dotazník projevů spirituality (ESI) a Revidovaný profil postojů ke smrti (DAP-R). Z osobních údajů byly zjišťovány pohlaví, studijní zaměření, náboženská afiliace a praktikování víry. Dotazníkové šetření bylo anonymní, účast v něm byla dobrovolná. Dotazníky byly postupně po ročnících rozdány mezi respondenty, ihned po distribuci proběhla instruktáž o způsobu vyplnění (celkem šest skupin). Část respondentů (studující oboru sociální práce) odevzdávala vyplněné dotazníky individuálně do zalepeného boxu v průběhu druhé poloviny měsíce listopadu. Na vyplnění dotazníků měli čas jeden měsíc. Druhá část respondentů – studující oboru logistika a

management – vyplňovala dotazníky v průběhu prvních čtrnácti dnů prosince 2012. Vybrání vyplněných dotazníků od studentů v této části výzkumného souboru proběhlo za pomoci pedagogů vyučujících v těchto skupinách.

Zpracování dat získaných v dotazníkovém šetření proběhlo od ledna do března 2013, zpracováno bylo celkem 200 dotazníků ESI a DAP-R, 4 dotazníkové soubory nebyly vyplněny kompletně a byly tedy ze zpracování vyřazeny.

7 POPIS ZKOUMANÉHO SOUBORU

Výzkumného šetření se zúčastnilo 200 studentů vyšší odborné školy ve věku 19 – 23 oborů sociální práce a logistika a management, soubor tvořilo celkem 159 žen a 41 mužů.

Tab. 1 *Struktura výzkumného souboru podle pohlaví*

Pohlaví	N	%
Muži	41	20,5
Ženy	159	79,5
Σ	200	100

Větší část výzkumného souboru tvořili studenti a studentky oboru sociální práce - 134 studujících, z toho 125 žen a 9 mužů (tedy 93% žen a 7% mužů). Vyrovnanější poměr mezi pohlavími byl v souboru respondentů studujících obor logistika a management: 66 studujících, z toho 34 žen, 32 mužů (51% žen a 49% mužů).

Tab. 2 *Složení výzkumného souboru podle studijního zaměření a pohlaví*

Studijní obor	Pohlaví	N	%
sociální práce	muži	9	4,5
	ženy	125	62,5
logistika	muži	32	16
	ženy	34	17
Σ		200	100

Graf č.1 *Profil výzkumného souboru podle studijního zaměření a pohlaví*

V celém výzkumném souboru bylo 20 respondentů s příslušností k římskokatolické církvi: 19 žen a 1 muž (15 věřících z oboru sociální práce, 5 z oboru logistika), z toho 11

praktikujících, všechno ženy z oboru sociální práce. Jiné náboženské vyznání než římskokatolické se ve výzkumném souboru nevyskytlo.

Tab. 3 *Struktura výzkumného souboru podle náboženské afiliace*

Náboženská afiliace	N	%
křesťanství	20	10
bez vyznání	180	90

Graf č.2 *Profil výzkumného souboru podle náboženské afiliace*

8 APLIKOVANÁ METODIKA

Ke zjištění podob spirituality a postojů ke smrti byly v tomto výzkumném šetření využity ESI - Dotazník projevů spirituality (MacDonald, 2000) a DAP – R: Profil postojů ke smrti ve zrevidované verzi – DAP-R (Gesser, Wong, Rekker, 1994).

Dotazník ESI má pět dimenzí o šesti položkách a dvě položky navíc, které se do hodnocení nezapočítávají. Tyto dimenze jsou:

- *kognitivní orientace na spiritualitu* (Cognitive Orientation Towards Spirituality, COS) – jde o posouzení spirituality z hlediska její role a významu v lidském životě,
- *zkušenostně - fenomenologická dimenze spirituality* (Experiential – Phenomenological Dimension of Spirituality, EPD) – zjišťuje zkušenost s transcendentními, mystickými či vrcholnými zážitky („peak experiences“),
- *existenciální pohoda* (Existential Well-Being, EWB) – mapuje rozměr spirituality jako vnímaného smyslu života a sebe sama jako jedince schopného kompetentně čelit životním problémům,
- *paranormální přesvědčení* (Paranormal Beliefs, PAR) – týká se víry v paranormální jevy, jako je psychokineze nebo mimosmyslové vnímání, obsahuje také položky vztahující se k víře v čarodějnictví nebo spiritismus
- *religiozita* (Religiousness, REL) – tato dimenze zahrnuje náboženské projevy spirituality, charakteristické spíše pro křesťanskou spiritualitu než jiná náboženství, čtyři z šesti položek jsou zaměřeny na intrinsickou religiozitu.

Respondenti hodnotí jednotlivé položky na pětibodové Likertově škále (0 – naprosto nesouhlasím, 4 – naprosto souhlasím), škála EWB a jedna z položek PAR jsou reverzní. Pro každou z dimenzí se vypočítávají skóry, které mohou dosáhnout hodnot 0 – 24. Pro výzkumné šetření byl použit překlad dotazníku ESI z kvalifikační práce Lačné (2012), ve kterém byly po revizi provedeny dílčí změny s cílem přiblížit se co nejvíce anglickému originálu (Allen, 2004).

Dotazník postojů ke smrti (DAP-R) je škálovaný dotazník 32 položkách rozdělených do pěti dimenzí:

- *strach ze smrti* (Fear of Death, FD) – subškála se 7 položkami, zaměřuje se na pocity strachu vyvolané tématem smrti,

- *vyhýbavý postoj* (Death Avoidance, DA) – 5 položek, subškála zjišťuje míru, do jaké se dotazovaní vyhýbají myšlenkám na smrt,
- *neutrální postoj* (Neutral Acceptance, NA) – 5 položek, týká se pojetí smrti jako nedílné a přirozené součásti života,
- *vstřícný postoj* (Approach Acceptance, AA) – 10 položek, zachycuje, v jakém rozsahu dotazovaní pojmají smrt jako bránu do lepšího života po smrti,
- *únikový postoj* (Escape Acceptance, EA) – 5 položek, subškála je zaměřena na vnímání smrti jako možnosti úniku z života plného bolesti a utrpení.

Položky v dotazníku se hodnotí slovně se sedmi přechody (rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, spíše nesouhlasím, nevím, spíše souhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím). Odpovědi se následně skórují od 1 pro „rozhodně nesouhlasím“ po 7 pro „rozhodně souhlasím“. Skóry pro položky v každé dimenzi se sčítají a následně vydělí počtem položek, takže získáme průměrný skór pro každou z dimenzí. Čím vyšší je skór, tím výraznější je postoj v dané dimenzi. Pro výzkumné šetření byl s dílčími revizemi, přihlédnutím k anglickému originálu (Taylor, 2003) a české stylistice využit překlad dotazníku DAP-R z diplomové práce Machů (2012).

9 POUŽITÉ STATISTICKÉ METODY

K analýze všech zjištěných dat byl využit program SPSS.17.0 a Microsoft Office Excel 2007. Protože první verze obou dotazníků byla přeložena z anglického originálu do češtiny a před použitím pro tuto diplomovou práci prošla částečnými úpravami, byl nejprve pro oba dotazníky proveden test reliability analýzou vnitřní konzistence položek jednotlivých škál pomocí Cronbachova alfa.

Hypotézy byly prověřovány dvouvýběrovým nepárovým t-testem pro zjištění významnosti rozdílu dvou průměrů a výpočtem Pearsonova korelačního koeficientu u hypotéz týkajících se míry vzájemných vztahů mezi položkami v obou dotaznících.

10 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Analýza vnitřní konzistence škál u obou dotazníků prokázala dostatečnou reliabilitu obou testových metod. U dotazníku ESI byla zjištěna vysoká vnitřní konzistence všech škál, u dotazníku DAP-R byla nižší pouze u dimenze neutrálního postoje ke smrti, což koresponduje s výsledkem, ke kterému došla také Machů (2012).

Tab. 4 Vnitřní konzistence jednotlivých škál dotazníku ESI

Dimenze ESI	α	N
COS	0,84	200
EPD	0,79	200
EWB	0,79	200
PAR	0,81	200
REL	0,81	200

Tab. 5 Vnitřní konzistence jednotlivých škál dotazníku DAP-R

Dimenze DAP-R	α	N
FD	0,84	200
DA	0,89	200
AA	0,86	200
EA	0,85	200
NA	0,62	200

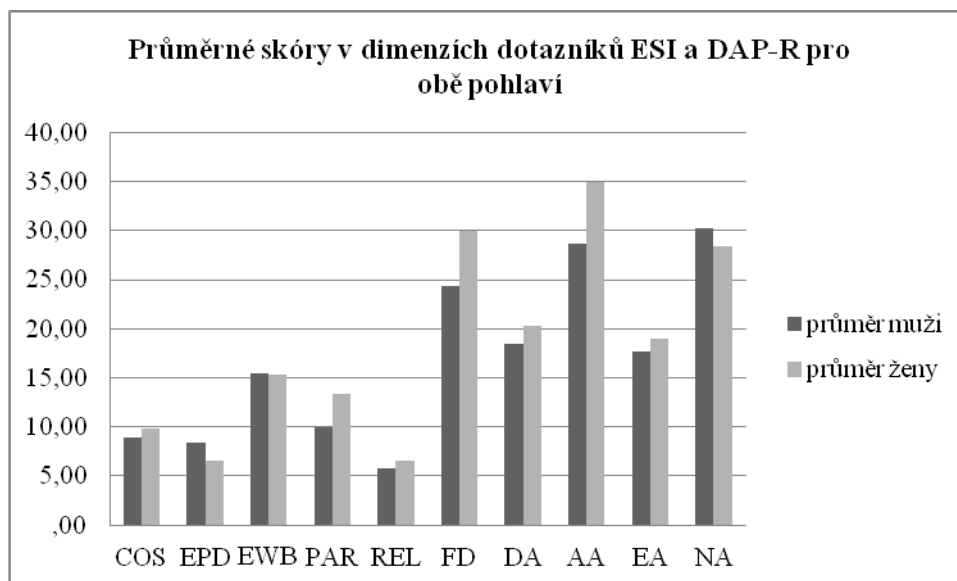
Dalším krokem bylo zjištění průměrů v jednotlivých položkách dotazníku v souvislosti se sledovanými proměnnými. V následující tabulce můžeme vidět porovnání průměrů ve škálách dotazníků ESI a DAP-R mezi muži a ženami.

Tab. 6 Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle pohlaví respondentů

Dotazník	škála	průměr		sm. 47ch.		N	
		muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
ESI	COS	8,95	9,81	5,39	5,41	41	159
	EPD	8,43	6,57	5,72	5,05	41	159
	EWB	15,45	15,36	5,06	4,71	41	159
	PAR	9,98	13,34	5,65	5,61	41	159
	REL	5,83	6,51	5,20	5,20	41	159
DAP-R	FD	24,38	29,98	9,95	9,39	41	459
	DA	18,43	20,28	7,76	8,07	41	159
	AA	28,73	34,94	11,73	10,24	41	159
	EA	17,63	18,99	7,38	7,05	41	159
	NA	30,18	28,39	3,99	4,17	41	159

Z výsledků uvedených v tabulce vyplývá, že ženy v dotazníku ESI dosáhly výrazně vyšších skóre ve škále paranormálních přesvědčení (PAR) dotazníku ESI a ve škálách strach ze smrti (FD) a vstřícný postoj ke smrti (AA) dotazníku DAP-R (viz také graf č.3). Muži na druhou stranu skórovali o něco výše než ženy v zkušenostně–fenomenologické škále dotazníku ESI. Průměrné výsledky pro jednotlivé položky dotazníků pro celý výzkumný soubor, obě pohlaví a respondenty věřící a bez vyznání jsou uvedeny v tabulkách v Příloze 3.

Graf č.3 Průměrné skóre v dimenzích dotazníků asi a DAP-R pro obě pohlaví

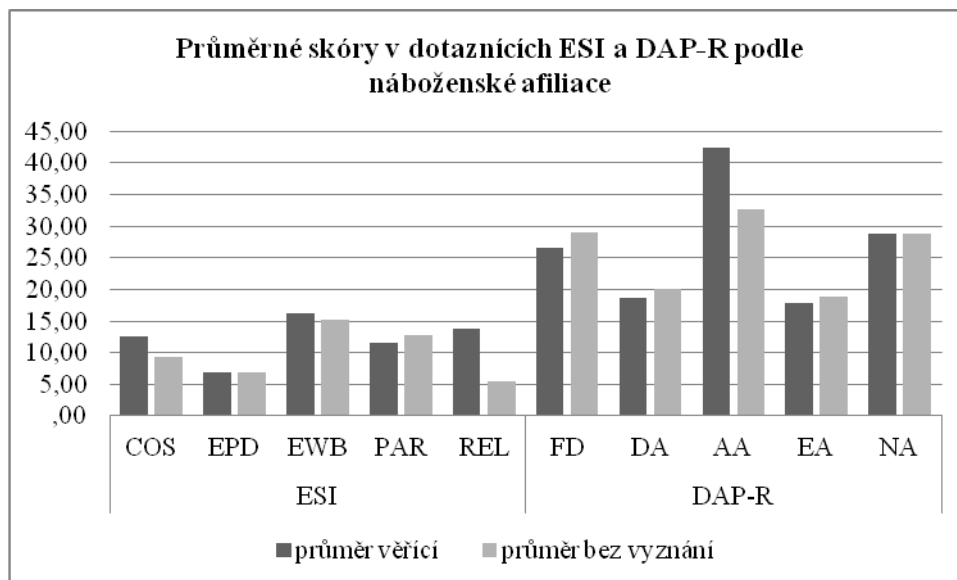
Druhou sledovanou proměnnou ve výzkumném šetření byla náboženská afiliace studentů. Na základě porovnání skóre v obou dotaznících byla sestavena následující tabulka:

Tab. č. 7 Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle náboženské afiliace respondentů

Dotazník	škála	průměr		sm. odch.		N	
		věřící	bez vyznání	věřící	bez vyznání	věřící	bez vyznání
ESI	COS	12,65	9,30	6,71	5,15	20	180
	EPD	6,95	6,94	6,39	5,11	20	180
	EWB	16,30	15,28	4,49	4,80	20	180
	PAR	11,65	12,78	6,76	5,66	20	180
	REL	13,75	5,55	6,07	4,39	20	180
DAP-R	FD	26,60	29,11	10,52	9,65	20	180
	DA	18,65	20,04	8,85	7,94	20	180
	AA	42,35	32,74	12,51	10,21	20	180
	EA	17,85	18,81	8,38	6,99	20	180
	NA	28,80	28,74	4,37	4,18	20	180

Už na první pohled je zřejmé, že katoličtí studenti výrazně převýšili své kolegy bez vyznání ve skórech ve škále vstřícného postoje ke smrti (AA) dotazníku DAP-R a na rozdíl od nich skórovali o něco níže ve škále strach ze smrti (FD). V projevech spirituality skórovali věřící studenti mnohem výše ve škále religiozita (REL) a také ve škále kognitivní orientace na spiritualitu (viz graf č. 4)

Graf č. 4 Průměrné skóry v dotaznících ESI a DAP-R podle náboženské afiliace

Další analýzou jsme zjistili, že podobné rozdíly se vyskytovaly mezi respondenty aktivně praktikujícími víru a těmi, kdo jsou členy církve pouze formálně – praktikující respondenti dosahovali v dotaznících opět mnohem vyšších skóřů ve škálách religiozita (REL) a kognitivní orientace na spiritualitu dotazníku ESI a ve škále vstřícného postoje ke smrti (AA) dotazníku DAP-R, formální členové církve ve srovnání s praktikujícími vykazovali v dotazníku DAP-R zřetelnější tendenci vyhýbat se myšlenkám na smrt (DA), poměrně silný byl u nich sklon vidět ve smrti východisko z utrpení (EA):

Tab. č. 8 Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle praktikování víry u věřících respondentů

Dotazník	škála	průměr		sm. odch.		N	
		prakt.	neprakt.	prakt.	neprakt.	prakt.	neprakt.
ESI	COS	15,45	9,30	5,16	5,23	11	9
	EPD	5,18	7,04	4,51	5,26	11	9
	EWB	15,82	15,35	4,81	4,78	11	9
	PAR	12,36	12,69	6,28	5,75	11	9
	REL	16,36	5,79	4,39	4,62	11	9
DAP-R	FD	28,55	28,87	7,47	9,87	11	9
	DA	16,00	20,13	8,49	7,96	11	9
	AA	42,91	33,16	9,64	10,66	11	9
	EA	13,18	19,04	6,60	7,03	11	9
	NA	28,82	28,75	5,00	4,15	11	9

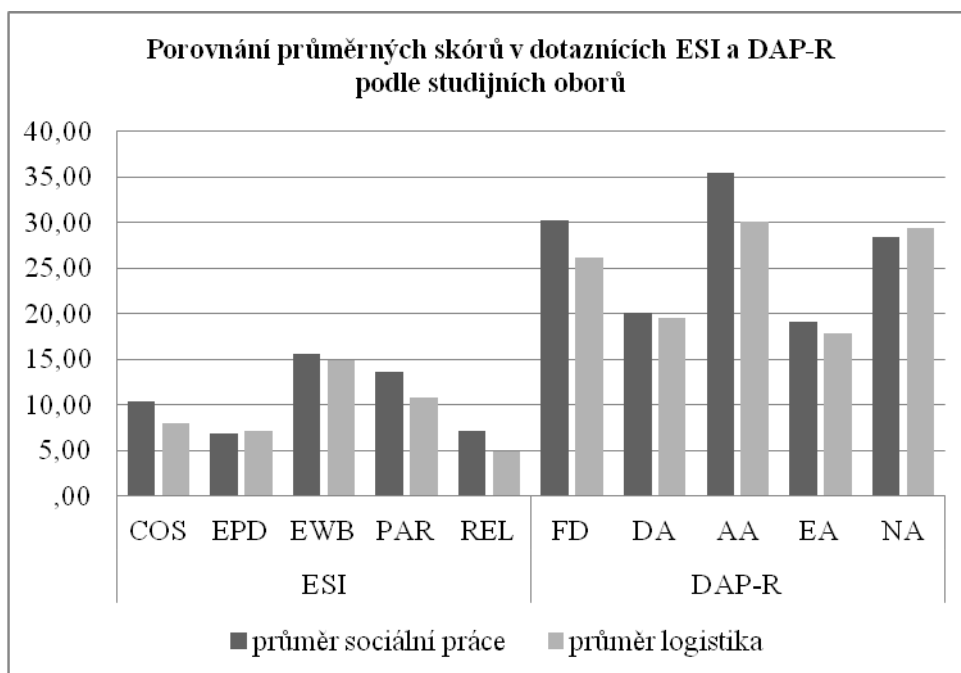
Nakonec byly také porovnány výsledné skóry v obou dotaznících u studentů pomáhající profese – sociální práce a studentů logistiky a managementu (tedy technicko – ekonomického oboru:

Tab. č. 9 Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle studijních oborů

Dotazník	škála	průměr		sm. odch.		N	
		sociální práce	logistika	sociální práce	logistika	sociální práce	logistika
ESI	COS	10,45	7,98	5,29	5,30	134	66
	EPD	6,82	7,18	4,95	5,80	134	66
	EWB	15,63	14,88	4,58	5,13	134	66
	PAR	13,57	10,83	5,64	5,61	134	66
	REL	7,13	4,83	5,34	4,53	134	66
DAP-R	FD	30,22	26,09	9,33	10,03	134	66
	DA	20,11	19,48	8,16	7,79	134	66
	AA	35,48	30,09	10,09	11,41	134	66
	EA	19,16	17,80	6,73	7,82	134	66
	NA	28,46	29,33	4,26	3,99	134	66

Z uvedené tabulky i grafu č. 5 vyplývá, že studující oboru sociální práce ve srovnání se svými vrstevníky z oboru logistika a management dosáhli výrazně vyšších skóru ve třech škálách dotazníku ESI: kognitivní orientaci na spiritualitu (COS), víře v paranormální jevy (PAR) a religiozitě (REL). V dotazníku DAP-R skupina respondentů studujících sociální práci skórovala zřetelně výše ve škále strach ze smrti (FD), ale také ve škále vstřícný postoj ke smrti (AA).

Graf č. 5 Porovnání průměrných skóre v dotaznících ESI a DAP-R podle studijních oborů

Pro zjištění předpokládané statistické významnosti rozdílů mezi pohlavími ve škálách ESI a DAP-R byl použit nepárový t-test.

Tab. č. 10 Výsledky t-testu pro ženy a muže

Dotazník	škála	průměr		t-test		
		muži	ženy	t	df	p
ESI	COS	8,95	9,81	-0,90	198	0,37
	EPD	8,43	6,57	2,02	198	< 0,05
	EWB	15,45	15,36	0,10	198	0,92
	PAR	9,98	13,34	-3,39	198	< 0,001
	REL	5,83	6,51	-0,74	198	0,46
DAP-R	FD	24,38	29,98	-3,33	198	< 0,01
	DA	18,43	20,28	-1,31	198	0,19
	AA	28,73	34,94	-3,33	198	< 0,01
	EA	17,63	18,99	-1,08	198	0,28
	NA	30,18	28,39	2,44	198	< 0,05

Z tabulky je patrné, že mezi muži a ženami existuje statisticky významný rozdíl hned v několika škálách ESI a DAP-R: průměrné skóre je v zkušenostně-fenomenologické dimenzi EPD (ESI) statisticky významně vyšší u mužů na hladině významnosti $p < 0,05$, u žen je v dotazníku ESI průměrné skóre statisticky významně vyšší ve škále paranormální přesvědčení PAR na hladině významnosti $p < 0,001$. Další statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami najdeme u dotazníku DAP-R ve škále strach ze smrti FD, který je u

žen vyšší ($p < 0,01$). U mužů se naopak ukázalo být průměrné skóre statisticky významně vyšší ve škále neutrální postoj ke smrti NA ($p < 0,05$).

Dalším krokem bylo ověřit t-testem předpokládané statisticky významné rozdíly mezi věřícími studenty a studenty bez vyznání ve výsledcích ve škálách dotazníků ESI a DAP-R.

Tab. č. 11 *Výsledky t-testu pro věřící studenty a studenty bez vyznání*

Dotazník	škála	průměr		t-test		
		věřící	bez vyz.	t	df	p
ESI	COS	12,65	9,30	-2,67	198	< 0,01
	EPD	6,95	6,94	-0,01	198	0,99
	EWB	16,30	15,28	-0,91	198	0,36
	PAR	11,65	12,78	0,83	198	0,41
	REL	13,75	5,55	-5,87	21,27	< 0,001
DAP-R	FD	26,60	29,11	1,09	198	0,28
	DA	18,65	20,04	0,74	198	0,46
	AA	42,35	32,74	-3,90	198	< 0,001
	EA	17,85	18,81	0,57	198	0,57
	NA	28,80	28,74	-0,06	198	0,96

Statisticky významný vztah mezi náboženskou vírou a některými projevy spirituality a postojů ke smrti se prokázal ve třech škálách dotazníků ESI a DAP-R: u věřících studentů bylo skóre v dotaznicích statisticky významně vyšší ve škálách kognitivní orientace na spiritualitu COS ($p < 0,01$) a religiozita REL ($p < 0,001$) v dotazníku ESI a ve škále vstřícný postoj ke smrti AA ($p < 0,001$) v dotazníku DAP-R.

Stejně výsledky ukázal t-test zaměřený na porovnání rozdílů mezi věřícími praktikujícími svou vírou a formálními členy církve – u věřících studentů bylo skóre ve výše zmíněných škálách statisticky významně vyšší než u studentů, kteří víru nepraktikovali. Ti navíc měli statisticky významně vyšší skóre ve škále vnímání smrti jako možnosti úniku EA ($p < 0,01$) v dotazníku DAP-R (viz tabulka v příloze 4).

Jako poslední byla t-testem identifikována statistická významnost rozdílů ve výsledcích ve škálách dotazníků ESI a DAP-R u studentů sociální práce a logistiky.

Tab. č. 12 Porovnání výsledků *t*-testu pro studenty sociální práce a logistiky

Dotazník	škála	průměr		t-test		
		s. práce	logistika	t	df	p
ESI	COS	10,45	7,98	-3,10	198	< 0,01
	EPD	6,82	7,18	0,46	198	0,65
	EWB	15,63	14,88	-1,04	198	0,30
	PAR	13,57	10,83	-3,24	198	< 0,01
	REL	7,13	4,83	-3,17	198	< 0,01
DAP-R	FD	30,22	26,09	-2,87	198	< 0,01
	DA	20,11	19,48	-0,52	198	0,60
	AA	35,48	30,09	-3,40	198	< 0,001
	EA	19,16	17,80	-1,27	198	0,20
	NA	28,46	29,33	1,39	198	0,17

Studenti sociální práce měli statisticky významně vyšší skóre v obou dotaznících: v kognitivní orientaci na spiritualitu COS ($p < 0,01$), víře v paranormální jevy PAR ($p < 0,01$) a religiozitě REL ($p < 0,01$) v dotazníku ESI a ve škále strach ze smrti FD ($p < 0,01$) a vstřícném postoji ke smrti AA ($p < 0,001$).

Naším dalším cílem bylo zjistit vzájemnou souvislost mezi výsledky v dotazníku ESI a DAP-R prostřednictvím výpočtu Pearsonova koeficientu r , který může nabývat hodnot mezi -1 až +1. Při r v hodnotách 0,1 – 0,3 se jedná o nízkou korelaci, 0,3 – 0,7 střední a 0,7 – 1 silnou korelaci (Hendl, 2004). Výsledky výpočtů korelací mezi jednotlivými dimenzemi obou dotazníků zobrazuje tabulka č. 13 (viz následující strana).

Tab. č. 13 Tabulka korelací mezi škálami dotazníků ESI a DAP-R

Dimenze dotazníků		FD	DA	AA	EA	NA	COS	EPD	EWB	PAR	REL
FD	r	1	,570	-,022	-,057	-,437	-,101	-,163	-,114	-,064	-,078
	p		,000	,760	,420	,000	,153	,021	,109	,370	,274
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
DA	r	,570	1	-,094	,023	-,278	-,238	-,178	-,012	-,263	-,147
	p	,000		,186	,750	,000	,001	,012	,870	,000	,038
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
AA	r	-,022	-,094	1	,332	-,110	,416	,234	-,047	,440	,483
	p	,760	,186		,000	,121	,000	,001	,512	,000	,000
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
EA	r	-,057	,023	,332	1	,034	-,128	,033	-,275	,098	-,066
	p	,420	,750	,000		,631	,070	,647	,000	,167	,352
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
NA	r	-,437	-,278	-,110	,034	1	-,059	-,036	,116	-,009	-,136
	p	,000	,000	,121	,631		,409	,617	,102	,899	,054
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
COS	r	-,101	-,238	,416	-,128	-,059	1	,534	,054	,424	,710
	p	,153	,001	,000	,070	,409		,000	,446	,000	,000
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
EPD	r	-,163	-,178	,234	,033	-,036	,534	1	-,069	,401	,402
	p	,021	,012	,001	,647	,617	,000		,329	,000	,000
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
EWB	r	-,114	-,012	-,047	-,275	,116	,054	-,069	1	-,143	-,021
	p	,109	,870	,512	,000	,102	,446	,329		,043	,773
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
PAR	r	-,064	-,263	,440	,098	-,009	,424	,401	-,143	1	,356
	p	,370	,000	,000	,167	,899	,000	,000	,043		,000
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
REL	r	-,078	-,147	,483	-,066	-,136	,710	,402	-,021	,356	1
	p	,274	,038	,000	,352	,054	,000	,000	,773	,000	
	N	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200

Statisticky významnými se ukázalo být hned několik vztahů mezi škálami dotazníků. Nejsilnější korelace v pozitivním směru ($r = 0,71$) se projevila mezi dvěma škálami dotazníku ESI: kognitivní orientací na spiritualitu COS a religiozitou REL. COS také pozitivně korelovala se zkušenostně – fenomenologickou dimenzí spirituality EPD ($r = 0,534$). Slabší pozitivní korelace se ukázala také být mezi vírou v paranormální jevy PAR a dvěma dalšími škálami ESI: religiozitou REL ($r = 0,356$) a zkušenostně - fenomenologickou dimenzí EPD ($r = 0,401$). Středně silné pozitivní korelace se projevily mezi škálou vstřícný postoj ke smrti AA dotazníku DAP-R a třemi škálami dotazníku ESI: kognitivní orientací na spiritualitu COS ($r = 0,416$), vírou v paranormální jevy PAR ($r = 0,44$) a religiozitou REL ($r = 0,483$). V dotazníku DAP-R spolu pozitivně korelovaly škály strach ze smrti FD a vyhýbavý postoj ke smrti DA ($r = 0,57$). Strach ze smrti FD také negativně koreloval s neutrálním postojem ke smrti NA ($r = -0,437$). V dalších vzájemných vztazích mezi škálami dotazníků se ukázal být pouze slabý nebo žádný statisticky významný vztah.

11 ZHODNOCENÍ PLATNOSTI HYPOTÉZ

H1: Průměrné skóre ve škále kognitivní orientace na spiritualitu v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací.

Z výsledků t-testu vyplývá, že průměrné skóre věřících studentů je ve škále kognitivní orientace na spiritualitu statisticky významně vyšší na hladině významnosti $p < 0,01$ ve srovnání se studenty bez vyznání. Hypotéza **H1** se tedy **potvrdila**.

H2: Průměrné skóre ve škále paranormálních přesvědčení v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentek.

Tento předpoklad byl opět ověřen t-testem. Skóre žen bylo ve škále paranormální přesvědčení statisticky významně vyšší na hladině významnosti $p < 0,001$ v porovnání s muži. Také hypotéza **H2** se **potvrdila**.

H3: Průměrné skóre ve škále religiozita je statisticky významně vyšší u studentů a studentek oboru sociální práce.

Na základě analýzy výsledků škály religiozita t-testem pro oba studijní obory jsme zjistili, že studující oboru sociální práce měli v této škále statisticky významně vyšší skóre na hladině významnosti $p < 0,01$. Hypotéza **H3** se **potvrdila**.

H4: Průměrné skóre ve škále vstřícný postoj ke smrti v dotazníku DAP-R je statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací.

T-test prokázal, že průměrné skóre ve škále vstřícný postoj ke smrti bylo u studentů s náboženskou afiliací statisticky významně vyšší na hladině významnosti $p < 0,01$. Hypotéza **H4** se také **potvrdila**.

H5: Průměrné skóre ve škále strach ze smrti v dotazníku DAP-R je statisticky významně vyšší u studentek.

Výsledek t-testu prokázal, že průměrné skóre žen bylo ve škále strach ze smrti statisticky významně vyšší na hladině významnosti $p < 0,01$. Hypotéza **H5** se **potvrdila**.

H6: Mezi skóry ve škále religiozity v metodě ESI a skóry ve škále strach ze smrti dotazníku DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace.

Výpočet Pearsonova koeficientu r pro škálu religiozita (ESI) a škálu strach ze smrti (DAP-R) neprokázal statisticky významnou souvislost mezi nimi na hladině významnosti $p < 0,05$. Hypotéza **H6 se nepotvrdila**.

H7: Mezi skóry ve škále paranormální přesvědčení v dotazníku ESI a skóry ve škále strach ze smrti v metodě DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace.

Statistické prověření těsnosti vztahu mezi škálou paranormální přesvědčení (ESI) a škálou strach ze smrti (DAP-R) neprokázalo statisticky významnou souvislosti těchto dimenzí na hladině významnosti $p < 0,05$. Ani hypotéza **H7 se nepotvrdila**.

12 DISKUSE

Zaměřme se nyní na to, jak výzkumné šetření přispělo k splnění cílů stanovených pro praktickou část této práce.

Prvním cílem bylo zjistit, jak náboženská afiliace mladých dospělých z našeho výzkumného souboru souvisí s tím, jak vnímají roli spirituality ve svém životě. Domnívali jsme se, že u věřících studentů bude uvědomování si spirituální složky jejich života hlubší než u studentů bez vyznání. Na základě toho jsme stanovili první hypotézu, že věřící studenti budou statisticky významně výše skórovat ve škále kognitivní orientace na spiritualitu v dotazníku ESI ve srovnání se studenty bez vyznání. Zmíněná škála obsahuje položky zjišťující u respondentů hodnocení spirituality a její prospěšnosti pro osobní život. Jak již víme, tato hypotéza se potvrdila: věřící studenti hodnotí svůj život jako lepší právě díky spiritualitě a přiznávají jí ve svém životě důležitou úlohu nejen při praktickém řešení svých problémů, ale i pro celkový způsob života. Zajímavé je, že podobný rozdíl, jaký byl v této škále mezi věřícími studenty a studenty bez vyznání, se objevil i při porovnání výsledků uvnitř skupiny věřících studentů: studenti praktikující svou víru skórovali ve škále COS statisticky významně výše na hladině významnosti $p < 0,001$ v porovnání se studenty, kteří svou příslušnost k víře deklarují, ale nepraktikují (viz tabulka v příloze č. 4). Průměrné skóre, kterého nepraktikující studenti dosáhli ve škále COS, bylo shodné s výsledkem u studentů bez vyznání (9,30 – viz tabulky č. 7 a 8). Soudíme, že výrazný rozdíl mezi nevěřícími a věřícími studenty v kognitivním postoji ke spiritualitě v dotazníku ESI je způsoben silně pozitivními přesvědčeními o kladném vlivu spirituality u praktikujících studentů. Jelikož se ve všech případech jedná o římské katolíky, je zde velká pravděpodobnost, že ve své víře byli vychováni v rodinném prostředí, které je vedlo k různým způsobům uplatňování víry v běžném životě. Život ve víře je tak pro ně velmi důležitý a hlavně skrze něj považují svůj život za hodnotný. Práci na duchovním seberozvoji považují za důležitou jak věřící, tak nevěřící – položka v dotazníku, která se vztahuje k tomuto tématu, byla v dimenzi COS hodnocena oběma skupinami nejvýše (COS 6 – viz příloha 3). Je též významné, že mezi dvaceti věřícími byl pouze jeden muž a devatenáct žen, mezi praktikujícími věřícími byly pouze ženy, což jen potvrzuje dosavadní empiricky získaná fakta (viz kap. 3.1) vypovídající o tom, že ženy jsou v průměru religioznější než muži a častěji se účastní náboženských aktivit.

Náš zájem se dále soustředil na pohlaví jako faktor ovlivňující další projevy spirituality. Empirické výzkumy nasvědčují tomu, že ženy jsou nejen religioznější než muži, ale také častěji věří v paranormální jevy (viz kap. 3.1). Z tohoto údaje jsme vycházeli při formulaci druhé hypotézy – očekávali jsme, že u studentek bude průměrné skóre ve škále paranormální přesvědčení v dotazníku ESI statisticky významně vyšší než u mužů. Hypotéza byla potvrzena na hladině významnosti $p < 0,001$. Podíváme – li se ovšem blíže na celkové průměrné skóry v jednotlivých položkách dimenzí dotazníku ESI, zjistíme, že kromě škály emocionální pohody dosahoval i celý výzkumný soubor (tedy i včetně mužů) nejvyšších průměrných skóru právě ve škále paranormálních přesvědčení. Ačkoli velká část dotazovaných nevěří v duchy a přízraky, je na druhou stranu ochotna připustit možnost komunikace s mrtvými, předpovídání budoucnosti, existenci mimotělního vědomí či jevu psychokineze. Můžeme tedy svou troškou podpořit zjištění projektu DIN uvedená ve studii Hamplové (2008), že spiritualita Čechů, a zvláště žen, se často nejvýrazněji projevuje skrze víru v paranormální jevy. Naše výzkumné šetření také potvrdilo empiricky sledovanou souvislost mezi religiozitou a vírou v paranormální přesvědčení (viz kap. 3.1) – u našeho výzkumného souboru byla zjištěna slabší korelace ($r = 0,356$) mezi dimenzemi paranormální přesvědčení a religiozita.

Dalším cílem našeho výzkumného šetření bylo porovnat míru religiozity studentů humanitního oboru (sociální práce) a ekonomicko-technického oboru (logistiky). Při stanovení hypotézy jsme vycházeli z výzkumných šetření uvedených v kapitole 3.1, která nasvědčují tomu, že v humanitních oborech studuje více lidí se spirituální a religiozní orientací než v technicky zaměřených oborech. Třetí hypotéza tedy obsahovala předpoklad, že průměrné skóre ve škále religiozita v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studujících oboru sociální práce, a potvrdila se na hladině významnosti $p < 0,01$. Kromě škály religiozity skórovali studenti sociální práce v dotazníku ESI statisticky významně výše ještě ve škálách kognitivní orientace na spiritualitu (COS) a škále paranormální přesvědčení (PAR). Podle našeho názoru lze statisticky významné rozdíly mezi studijními obory v škálách PAR a COS vysvětlit tím, že ve studijním oboru sociální práce studuje mnohem více žen než mužů (viz kap.7), které právě ve výše zmíněných škálách mají výrazně vyšší výsledky než muži. Stejně odůvodnění ale nelze použít i v případě škály REL, protože zde t-test neprokázal mezi muži a ženami žádné významné rozdíly (viz kap. 10). V oboru sociální práce ale studují tři čtvrtiny všech věřících z výzkumného souboru (15 z 20), a všichni, kdo svou víru praktikují. Je tedy více než pravděpodobné, že rozdíl ve škále religiozita mezi oběma obory je způsoben právě většinovou příslušností věřících ke

skupině studentů sociální práce. Není bez zajímavosti prohlédnout si dílčí výsledky v položkách dimenze religiozita (příloha č. 3). Zjistíme totiž, že bez ohledu na pohlaví nebo vyznání se nejvyšší průměrně skóre projevilo u položky REL6: *Věřím, že nad mým životem bdí Bůh nebo vyšší moc*. Podle našeho názoru je tento výsledek dokladem obrany proti úzkosti ze smrti prostřednictvím víry v absolutního zachránce, což je koncept, který do své teorie existenciální psychoterapie zahrnul Yalom (2006).

V oblasti postojů ke smrti nás zajímala jejich souvislost s náboženskou afiliací. Výzkumy v této oblasti ukazují, že bezvýhradné i symbolické přijetí víry pozitivně koreluje se vstřícným postojem ke smrti, a že věřící lidé zastávají méně negativní postoje ke smrti než lidé bez vyznání (viz kap. 3.3) Stanovili jsme tedy čtvrtou hypotézu, že u věřících studentů bude průměrné skóre ve škále vstřícného postoje ke smrti dotazníku DAP-R statisticky významně vyšší než u studentů bez vyznání. Tato hypotéza se potvrdila na hladině významnosti $p < 0,001$. Jak jsme již zmínili v teoretické části, každá náboženská věrouka slibuje věřícím nějakou formu posmrtné existence, a smrt je tedy jen vstupní branou do nového života, což platí i pro křesťanství. Toto přesvědčení se odrazilo i v hodnocení výroků v dimenzi vstřícný postoj ke smrti (AA – DAP-R), kdy věřící měli vysoké skóre v položkách, které smrt označovaly jako bránu do místa konečného vykoupení (AA2) a kde vyjadřovali víru v posmrtný život (AA6). Nejvýše ovšem skórovali jak věřící, tak studenti bez vyznání, muži i ženy v položce „*Těším se, že se po smrti znovu setkám se svými milovanými*“ (AA6). Život po smrti si tedy zřejmě dotazovaní představují jako formu prodloužení pozemského života, ve které nemizí osobní paměť a vědomí, ale duše si naopak zachová identitu.

Ověřovali jsme též souvislost mezi pohlavím respondentů a prožívaným strachem ze smrti. Data, která jsme shromáždili z několika výzkumných studií, zabývajících se tímto tématem, jsou rozporná – některé z výzkumů dokládají vyšší strach ze smrti u žen (Jackson, 2008), jiné takový předpoklad nepotvrzují (Tomer, Eliason, 2000; Neimeyer, Witkowski, Moser, 2004). Formulovali jsme tedy pátou hypotézu o statisticky významně vyšším výsledku ve škále strach ze smrti v dotazníku DAP-R u žen. Tato hypotéza se potvrdila na hladině významnosti $p < 0,01$. Dotazované ženy více než muži připouštěly pocity úzkosti při pomyšlení na smrt, vnímaly ji jako silně negativní zkušenost a ve spojení se svou smrtí pociťovaly ohrožení související se ztrátou dosavadního zkušenostního světa. U mužů byl naproti tomu významně dominantnější postoj ke smrti jako přirozené součásti života, která sama o sobě nemá žádný morální ani citový obsah. Průměrné skóre mužů ve

škále neutrální postoj ke smrti bylo statisticky významně vyšší na hladině významnosti $p < 0,05$. Nabízíme zde k úvaze, zdali by silnější strach ze smrti u žen nemohl být důsledkem faktu, že ženy jsou od pradávna přímějšími svědky lidského utrpení – byly a jsou těmi, kdo pomáhají na svět, ošetřují těžce nemocné a vidí je také umírat na sto různých způsobů. Muži v patriarchálně organizované společnosti působí více ve veřejné sféře, a proto si mohou dovolit odstup a neutrální postoj ke smrti. Soukromá dramata spojená s umíráním se ale dlouho odehrávala hlavně doma, a byly to tedy ženy, kdo pomáhal umírajícím odejít ze života, kdo s nimi prožíval poslední chvíle a sdílel s nimi jejich pocity, a kdo se pak postaral o mrtvé tělo. I dnes jsou to převážně ženy, kdo se stará o těžce nemocné členy rodiny a staré rodiče a které jsou i zúčastněnými svědky jejich blížího konce. Strach ze smrti je jistě součástí pudu sebezáchovy, ale hypoteticky by se mohl předávat z generace žen na generaci jako „kulturní dědictví“

Zajímá nás též vzájemný vztah mezi religiozitou popisovanou v dotazníku ESI jako důvěrný a všudypřítomný vztah k bohu či Vyšší moci a strachem ze smrti. Předpokládali jsme mezi nimi negativní vztah: čím silnější bude toto emoční pouto k Absolutnu, tím méně intenzivní bude prožívaný strach ze smrti. Stanovili jsme proto šestou hypotézu, že mezi skóry ve škále religiozity dotazníku ESI a skóry ve škále strach ze smrti dotazníku DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace. Korelace v negativním směru se sice na základě výpočtu Pearsonova koeficientu prokázala, ale byla zanedbatelná ($r = -0,078$). Hypotézu H6 jsme tedy museli zamítnout, stejně jako sedmou hypotézu H7, ve které jsme předpokládali negativní vztah mezi vírou v paranormální jevy a strachem ze smrti. Usuzovali jsme, že pokud jedinci věří v možnost komunikace s mrtvými nebo existenci mimotělního vědomí, bude to mít zklidňující efekt na jejich obavy ze smrti. Tento předpoklad se ovšem ukázal být mylný a po výpočtu Pearsonova koeficientu jsme i hypotézu H7 o statisticky významném negativním vztahu mezi strachem ze smrti a vírou v paranormální jevy museli zamítnout, protože vztah mezi těmito dvěma dimenzemi zjištěný výpočtem Pearsonova koeficientu byl sice negativní, ale velmi slabý ($r = -0,064$). Z tabulky korelací mezi jednotlivými škálami dotazníků zjistíme, že škála strach ze smrti (FD) není statisticky významně vztažena k žádné škále projevů spirituality dotazníku ESI, případně pouze slabě. Je tedy možné, že u mladých dospělých strach ze smrti ještě představuje nezávislou dimenzi, spojenou s obavami, že život nebude moci být prožit plně a bude ukončen náhle, ještě než člověk bude schopen v životě identifikovat svůj cíl, zatímco vztah mezi strachem ze smrti a spiritualitou vystupuje do popředí až v pozdějších letech života v souvislosti s vnímáním životního smyslu či jeho ztrátou. Strach ze smrti

nicméně pozitivně koreloval s další položkou ze stejného dotazníku – s vyhýbavým postojem ke smrti ($r = 0,57$): čím intenzivnější strach ze smrti jedinec pociťuje, tím více se snaží myšlenkám na smrt vyhnout. To, že toto zjištění z výzkumného šetření koresponduje s realitou, můžeme potvrdit z vlastní zkušenosti z hodin psychosociálního výcviku, kdy mnozí studující oboru sociální práce odmítali o tématu smrti komunikovat.

Jsme si vědomi toho, že zjištění ke kterým jsme došli, mají vzhledem k počtu respondentů ve výzkumném souboru a jejich věku (19 – 23 let) pouze omezenou platnost. Výzkumné šetření se zabývalo pouze lidmi na počátku vývojového období mladé dospělosti, z nichž mnozí ještě věkově i svou psychosociální zralostí spadají spíše do předchozího období adolescence (jedná se zejména o studenty prvních ročníků obou VOŠ). Věříme nicméně, že výsledky našeho výzkumného šetření mohou být platným příspěvkem do diskuse o současné podobě spirituality české mládeže a o postojích, které zaujímá ke smrti. Nabízí se zde prostor pro další výzkumy, jako je longitudinální sledování původní skupiny v kontextu změn ve spiritualitě a postojích ke smrti u jejích členů, či výzkumy zaměřené na mladé dospělé, kteří ukončili profesní přípravu a jsou ekonomicky aktivní, případně na mladé dospělé, kteří se už stali rodiči, s možností porovnání postojů ke smrti a vztahů ke spiritualitě ve všech těchto skupinách. Výsledky jednotlivých škál dotazníků ESI a DAP-R navíc ukazují, že při přípravě budoucích pomáhajících profesionálů i na školách necírkevního typu by bylo třeba věnovat více času a úsilí kultivaci spirituální složky jejich osobnosti, protože právě duchovní rozměr je nezbytnou součástí práce s některými cílovými skupinami, jako jsou těžce nemocní lidé, jedinci v krizi nebo senioři.

13 ZÁVĚRY

V praktické části diplomové práce jsme se zaměřili na zmapování vztahu některých proměnných, jako je pohlaví, studijní obor a náboženská afiliace k projevům spirituality a postojům ke smrti u sledovaného souboru 134 studentů sociální práce a 66 studentů oboru logistika a management.

Pro naše výzkumné šetření jsme využili dvou testových metod: Dotazníku projevů spirituality (Expressions of Spirituality Inventory – ESI; MacDonald, 2000) a Dotazníku postojů ke smrti (Death Attitude Profile Revised – DAP-R; Wong, Reker, Glasser, 1994). Takto shromážděná data byla následně zpracována s využitím programů SPSS.17.0 a Microsoft Office Excel 2007.

Test reliability ukázal vysokou vnitřní konzistenci všech škál dotazníku ESI, a čtyř škál dotazníku DAP-R, u páté škály - neutrálního postoje ke smrti NA, byla zjištěna nižší konzistence ($\alpha=0,62$). K podobnému zjištění došla také Machů (2012).

Naším prvním cílem bylo zjistit, do jaké míry souvisí náboženská afiliace studentů s tím, jako roli má v jejich životě spiritualita. Výsledky t-testu pro škálu kognitivního postoje ke spiritualitě svědčí o tom, že studenti, kteří se považují za věřící, považují ve srovnání se studenty bez vyznání spiritualitu za významnější součást svého života, což platí zejména pro studenty, kteří jsou v praktikování víry aktivní.

Empirické výzkumy ukazují, že ženy více než muži věří v paranormální jevy a také se více bojí smrti. Rozhodli jsme se tento předpoklad ověřit na mladých ženách z našeho výzkumného souboru. Skóre studentek ve škále paranormálních přesvědčení dotazníku ESI a škále strachu ze smrti dotazníku DAP-R se ukázalo být po prověření t-testem statisticky významně vyšší v porovnání s výsledky mužů ve stejných škálách. Naše zjištění tedy odpovídají výstupům dosavadních empirických výzkumů v této oblasti.

Strach je jednou z emocí, které lidé často pocítují ke smrti. Zajímalo nás, zdali existuje nějaká souvislost mezi strachem ze smrti a religiozitou. Výsledky dosavadních výzkumů hovoří o tom, že religiozita může do určité míry chránit jedince před zaplavením úzkostí ze smrti. Ačkoli se po provedení t-testu potvrdila empirická zjištění, která věřící jedince identifikovala jako osoby, které ve srovnání s lidmi bez vyznání zastávají vstřícnější postoj ke smrti, náš předpoklad o negativním vztahu mezi religiozitou jako aktivním praktikováním víry a strachem ze smrti se nenaplnil. Negativní korelace, která byla zjištěna

mezi výsledky ve škále religiozita dotazníku ESI a škále strach ze smrti dotazníku DAP-R, byla zanedbatelná. I v samotné škále strach ze smrti dotazníku DAP-R nebyl mezi věřícími studenty a studenty bez vyznání statisticky významný rozdíl. Ani víra v paranormální přesvědčení se neprokázala být faktorem, který by snižoval pocit strachu ze smrti, negativní korelace mezi těmito dvěma škálami byla velmi slabá.

14 SOUHRN

Člověk není nesmrtelný, i když by si to mnohdy velmi přál. Smrt představuje bod omega, cíl, ke kterému míří všechny stezky života, široké i úzké, rovné i plné výmolů. Při pomyšlení na smrt mnozí z nás znejistí, protože pro nás představuje velkou neznámou. Nelze ji beze zbytku uchopit, prozkoumat, definovat, zmocnit se jí vědeckými prostředky a tak ji pro nás učinit srozumitelnou. Pojetí smrti je do velké míry závislé na historickém kontextu. Zatímco v minulosti lidé za dobrou smrt pokládali takovou, na kterou bylo možné se připravit a nepřihlíželo se tolik k tomu, jestli člověk zemřel v rozpuku mládí nebo v úctyhodném věku, v dnešní době bychom nejraději zemřeli ve vysokém věku a bez bolesti. V průběhu staletí též dochází k odsunutí smrti z veřejné sféry do sféry soukromé, umírajícího přestávají provázet jeho posledními okamžiky představitelé církve. Mění se pohřební rituály, smrt postupně nabývá stále negativnější konotace. Medicína vyhlásila smrti boj do posledního dechu a mnohdy až za něj, protože délka lidského života je uměle prodlužována na úkor jeho kvality. Umírající tak mají pouze omezenou příležitost k tomu, aby se smířili s přicházejícím koncem. Význam smrti je mezikulturně odlišný a souvisí s tím, jak hluboce je společnost ovlivněna náboženstvím nebo naopak sekularizovaná. Náboženství je součástí kulturního dědictví, a podle empirických výzkumů některých evolučních psychologů je právě kulturně sdílený pohled na svět účinnou ochranou proti úzkosti ze smrti. Kultura totiž člověku zaručuje nejen symbolickou nesmrtelnost v podobě díla, které po sobě zanechá jako zprávu pro příští generace, ale často také nesmrtelnost faktickou prostřednictvím eschatologie typické pro převládající náboženský systém.

Chápání smrti se mění v průběhu ontogenetického vývoje až do dospělosti, kdy člověk musí čelit vědomí smrti s jejím univerzálním nárokem na lidský život. Je tedy srozumitelné, že představa smrti v člověku evokuje převážně negativní emoce, lidé se bojí nejen různých aspektů umírání, ale také je znepokojuje fakt, že smrt je něco na způsob Bermudského trojúhelníku: jak to vypadá uvnitř něho, vědí jen ti, kdo v něm zmizeli. Jen málokdo chce navždy zmizet v neznámu. Z pohledu existenciální psychologie je pro člověka úzkost ze smrti přirozená a svým způsobem i zdravá, protože jedině s myšlenkou na vlastní konečnost je možné žít autenticky a využít plně svůj lidský potenciál. Mnozí však tuto existenciální úzkost vnímají negativně a snaží se ji různými způsoby umlčet – tak například vznikají různé závislosti. S představou vlastní výlučnosti se lidé vrhají do adrenalinových sportů, honí se za pracovními úspěchy, utíkají se k dominantním osobnostem, které jim mají zaručit ochranu před nástrahami světa.

K měření postojů ke smrti bylo vytvořeno mnoho psychometrických metod, z nichž velká část se zaměřuje právě na identifikaci různých typů obav ze smrti, jako je Collet – Lesterova škála strachu ze smrti (Lester, Abdel-Khalek, 2003)., Multidimenzionální škála strachu ze smrti (Cicirelli, 2002), aj. Výjimku mezi nimi představuje Dotazník postojů ke smrti (DAP-R; Gesser, Wong, Rekker, 1994), který zachycuje nejen negativní postoje ke smrti, jako je strach či vyhýbání se myšlenkám na smrt, ale i pozitivnější vnímání smrti jako brány k věčnému životu nebo vykoupení z utrpení pozemského života.

S postoji ke smrti souvisí spirituální přístup k životu. Pojem spiritualita je v psychologii poměrně nový, a od chvíle, kdy se v padesátých letech minulého období začal používat, dochází k neutuchajícím diskusím, jak spiritualitu odlišit od náboženství, a který z pojmů je zastřešujícím pro ten druhý. V oblasti psychologie náboženství se objevuje úsilí vymezit faktory charakterizující spiritualitu a spirituálně motivované chování. Spirituální cítění se podobně jako chápání smrti postupně rozvíjí v průběhu života. Náboženství, mnohými považované za formu spirituality, je fenoménem, který nikoho nezanechává zcela lhostejným. Lidé k němu zaujímají různá stanoviska, od pevného přesvědčení o existenci božské entity obdařené mocí ovlivňovat běh lidského života přes agnostickou nejistotu až po striktní odmítnutí existence takové Vyšší síly. Přijetí víry v boha může mít více podob: na jedné straně jsou to dogmatická přesvědčení o doslovné platnosti svatých textů, ale i otevřenost diskusi o obsahu náboženských textů a norem na straně druhé. Také odmítnutí náboženské víry je spjato s větší či menší tolerancí vůči pro-náboženským postojům. Česká republika patří k velmi sekularizovaným společnostem, výzkumy nicméně ukázaly, že spiritualita se zde projevuje jiným způsobem, například vírou v paranormální jevy.

Ve výzkumu v psychologii náboženství se využívá množství psychometrických nástrojů snímajících různé spirituální postoje. K těm nejpoužívanějším patří například Škála spirituální transcendence (Piedmont, 1999), Post-Critical Belief Scale (Hutsebaut, 1996) a Dotazník projevů spirituality (MacDonald, 2000), z českých pak Pražský dotazník spirituality (Říčan, Janošová, 2005).

Téma smrti je jedním z ústředních bodů náboženských systémů. Součástí náboženské víry bývá přesvědčení o posmrtném životě v té či oné formě, ať je to křesťanské nebe nebo peklo či víra v reinkarnaci. Skutečně prožívaná víra působí preventivně proti strachu ze smrti, stejně jako chápání života jako smysluplného i přes překážky, které s sebou nese.

Víra v posmrtný život a reinkarnaci se objevuje i mimo náboženské systémy, podporovaná zprávami o zážitcích blízkých smrti a záznamy o výsledcích regresních terapií.

Výzkumy neustále probíhají jak v oblasti mapování spirituality, tak i postojů ke smrti. Ukazuje se, že ženy jsou těmi, kdo se častěji účastní bohoslužeb a věří v paranormální jevy (Roth, Kroll, 2007; MacDonald, 2000). Religiozita se častěji týká osob studujících humanitní obory než jedinců zabývajících se technickými obory (Scheitle, 2011; Lačná, 2012). Jednou z nejsledovanějších proměnných ve vztahu ke smrti je věk – míra strachu ze smrti klesá s věkem a naopak, objevují se pozitivnější postoje ke smrti (Lehto, Stein, 2009, Dezutter, et al., 2009). Strach ze smrti je podle mnoha výzkumů častější u žen (Jackson, 2008). Dalším zajímavým zjištěním je fakt, že intrinsická religiozita a symbolické přijetí či odmítnutí negativně koreluje se strachem ze smrti, zatímco extrinsická religiozita a dogmatické přijetí neb odmítnutí víry strach ze smrti posilují (Dezutter et al., 2009).

Cílem praktické části této diplomové práce bylo zjistit některé aspekty spirituality, postojů ke smrti a jejich vzájemného vztahu ve věkové skupině mladých dospělých. Výběrovým souborem se stalo 200 studentů vyšších odborných škol, oborů sociální práce a logistiky a managementu ve věku 19 – 23 let, z toho 159 žen a 41 mužů. V této skupině bylo 20 věřících, z toho 11 uvedlo aktivní praktikování víry.

Ke sběru dat bylo využito dvou psychometrických metod: Dotazníku projevů spirituality (ESI; MacDonald, 2000) a revidované verze Dotazníku postojů ke smrti (DAP-R; Gesser, Wong, Rekker, 1994). Distribuce dotazníků proběhla po ročnících v obou oborech, studenti byli poučeni, jakým způsobem mají oba dotazníky vyplňovat. Z osobních údajů byli dotazováni na pohlaví, studijní obor, příslušnost k církvi a praktikování víry. Ke zpracování výsledků byly využity programy SPSS.17.0 a Microsoft Office Excel 2007, platnost hypotéz byla ověřována dvouvýběrovým nepárovým t-testem a výpočtem Pearsonova koeficientu. Reliabilita testových metod se prokázala být po výpočtu Cronbachova alfa uspokojivá.

Prvním cílem výzkumu bylo zjistit, jak náboženská afiliace dotazovaných souvisí s rolí, kterou ve svém životě připisují spiritualitě. Stanovili jsme proto první hypotézu H1: Průměrné skóre ve škále kognitivní orientace na spiritualitu v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací. Tato hypotéza se potvrdila na hladině

významnosti $p < 0,01$, což znamená, že věřící studenti považují pro svůj život ve srovnání se studenty bez vyznání za velmi důležitou.

Druhým cílem výzkumu bylo prozkoumat vztah mezi pohlavím a vírou v paranormální jevy a také strachem ze smrti. Pro tuto oblast byly stanoveny dvě hypotézy – H2: průměrné skóre ve škále paranormální přesvědčení dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentek a H5: průměrné skóre ve škále strach ze smrti v dotazníku DAP-R je statisticky významně vyšší u studentek. Obě hypotézy se potvrdily, H2 na hladině významnosti $p < 0,001$ a H5 na hladině významnosti $p < 0,01$. Naše zjištění odpovídají dosavadním empirickým zjištěním o ženách jako těch, kdo více věří v paranormální jevy a mají intenzivnější strach ze smrti.

Zajímalo nás také, jestli i u našeho výzkumného souboru platí, že religiozita je intenzivnější u studentů humanitních oborů. Formulovali jsme hypotézu H3 – průměrné skóre ve škále religiozita v dotazníku ESI je statisticky významně vyšší u studentů a studentek oboru sociální práce. Tato hypotéza se též potvrdila, na hladině významnosti $p < 0,01$.

Naším záměrem bylo také analyzovat vztah mezi religiozitou, vírou v paranormální jevy a strachem ze smrti. Předpokládali jsme, že náboženská víra a víra v paranormální jevy působí jako ochranný faktor vůči strachu ze smrti. Zde jsme vytvořili tři hypotézy – H4: průměrné skóre ve škále vstřícný postoj ke smrti je v dotazníku DAP-R statisticky významně vyšší u studentů s náboženskou afiliací, H6: mezi skóry ve škále religiozity dotazníku ESI a škále strach ze smrti dotazníku DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace a H7: mezi skóry ve škále paranormální přesvědčení v dotazníku ESI a skóry ve škále strach ze smrti dotazníku DAP-R existuje statisticky významná negativní korelace. Ačkoli hypotéza H4 se potvrdila na hladině významnosti $p < 0,01$, což znamená, že religiozita u našeho souboru souvisí s vnímáním smrti jako vstupní brány k lepšímu posmrtnému životu, neumenšuje to zřejmě pocit strachu z konce pozemského života, protože negativní korelace mezi religiozitou a strachem ze smrti byla nízká ($r = -0,078$). Hypotéza H6 se nepotvrdila, stejně jako hypotéza H7: velmi slabá negativní korelace ($r = -0,067$) mezi dimenzemi paranormálních přesvědčení a strachem ze smrti svědčí o tom, že víra v zásvěti a nadpřirozené síly neoslazuje strach ze smrti.

POUŽITÁ LITERATURA

- Aarnio, K., & Lindeman, M. (2005). Paranormal Beliefs, education, and thinking styles. *Personality and Individual Differences, Vol. 39.* 1227 – 1236. DOI: 10.1016/j.paid.2005.04.009
- Aiken, L.R. (2001). *Dying, Death and Bereavement* (4. vyd.). Mahwah, NJ: Erlbaum .
- Allen, M.S. (2004). *Seraphs or Snakes: Consciousness Transformations in a Normal Sample, and Implications for Diferential Diagnosis in „Spiritual Emergency“* (diplomová práce). Získáno 31.7.201 z http://etd.ohiolink.edu/view.cgi?acc_num=miami1090266509
- Allport, G.W., & Ross, J.M. (1967) Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Peronality and Social Psychology, Vol. 5/4,* 432 – 443. DOI: 10.1037/h0021212
- Ariès, P. (2000). *Dějiny smrti I.* Praha: Argo.
- Bader, Ch., Dougherty, K., Froese, P., Byron, J., Mencken, F.C., Park, J.Z., & Stark, R. (2007). *American Piety in the 21st Century: New Insights to the Depths and Complexity of Religion in the US.* Baylor: Baylor Institute for Studies of Religion.
- Barnetová, I. (2008). *Osobnost a spiritualita. Souvislosti spirituality a osobnostních typů.* (Bakalářská práce). Získáno 1.9.2012 z http://is.muni.cz/th/175095/fss_b/Bakalarska_prace.pdf
- Baštecká, B. (2003). *Klinická psychologie v praxi.* Praha: Portál.
- Belzen, J.A. (2005). In the Defense of the Object: On Trends and Directions in Psychology of Religion. *The Interantional Journal for The Psychology of Religion, 15/1,* 1-16. DOI: 10.1207/s15327582ijpr1501_1
- Byock, I. (2002). The Meaning and Value of Death. *Journal of Palliative Medicine, Vol. 5/2,* 279-288. DOI:10.1089/109662102753641278
- Cicirelli, V. G. (2002). *Older Adults' Views on Death.* New York: Springer.
- Cicirelli, V. G. (2011). Religious and nonreligious spirituality in relation to death acceptance or rejection. *Death Studies, 35.* 124 – 146. DOI: 10.1080/07481187.2011.535383
- Cohen, A., Pierce, J., Chambers, J., Meade, R., Gorvine, B., & Koenig, H. (2005). Intrinsic and extrinsic religiosity, belief in the afterlife, death anxiety, and life satisfaction in young Catholics and Protestants. *Journal of Research in Personality, 39,* 307 – 324. DOI:10.1016/j.jrp.2004.02.005
- Český statistický úřad (2012). *Úmrtnost 2001 – 2011.* Získáno 30.1.2013 z [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/6A002ECDC6/\\$File/400712a6.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/6A002ECDC6/$File/400712a6.pdf)

- Dezutter, J., Luyckx, K., & Hutsebaut, D. (2009). „Are you afraid to die?“ Religion and death attitudes in adolescent sample. *Journal of Psychology and Theology*, 37/3. 163 – 173.
- Dezutter, J., Soennen, B., Luyckx, K., Bruyneel, S., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2009). The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents. *Death Studies*, 33. 73 – 92. DOI: 10.1080/07481180802494289
- Eire, C. M. N. (1983). Ars Moriendi. In G. S. Wakefield (Ed.), *The Westminster Dictionary of Christian Spirituality* (21-22). Philadelphia: The Westminster Press.
- Eliade, M. (1994). *Posvátné a profánní*. Praha: Křesťanská akademie.
- Eliason, G.T., & Tomer, A. (2000). Beliefs about Self, Life, and Death: Testing Aspects of a Comprehensive Model of Death Anxiety and Death Attitudes. In Tomer, A. (Ed.) *Death Attitudes and the Older Adult*. Philadelphia: Brunner – Routledge.
- Eliason, G.T., & Tomer, A. (2007). Existentialism and Death Attitudes. In Tomer, A., Eliason, G.T., Wong, P. T. P. (Ed.), *Existential and Spiritual Issues in Death Attitudes* (7-38). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Elkins, D.E. (1998). *Beyond Religion: A Personal Program for Building a Spiritual Life Outside the Walls of Traditional Religion*. Wheaton: The Theosophical Publishing.
- Elkins, D.E. (2001). Beyond Religion. Toward a Humanistic Spirituality. In Schneider, K.J., Bugental, J.F.T., Pierson, J.F. (Ed.) *The Handbook of Humanistic Psychology*. (201-212). London: Sage Publications.
- Erikson, E.H. (1999). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: NLN.
- Florian, V., & Mikulincer, M. A. (2004) Multifaceted Perspective on the Existential Meanings, Manifestations, and Consequences of the Fear of Personal Death. In Greenberg, J., Koole, S. L., Pyszczynski (Ed.), *Handbook of Experimental Existential Psychology* (54-70). New York: The Guilford Press.
- Fontana, D. (1999). *Cesty ducha v moderním světě*. Praha: Portál.
- Fontaine, J.R.J., Duriez, B., Luyten, P., & Hutsebaut, D. (2003). The internal structure of the Post-Critical Belief Scale. *Personality and Individual Differences*, 35. 501 – 518.
- Frankl, V. E. (1994). *Člověk hledá smysl*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Gollnick, J. (2005). *Religion and Spirituality in the Life Cycle*. New York: Peter Lang Publishing.
- Gorsuch, R.L. (2002). *Integrating Psychology and Spirituality?* Westport, CT: Praeger Publishers.

- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (2004). The Cultural Animal: Twenty Years of Terror Management Theory and Research. In Greenberg, J., Koole, S. L., Pyszczynski (Ed.), *Handbook of Experimental Existential Psychology* (13-34). New York: The Guilford Press.
- Grün, A. (1997). *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Grün, A. (2002). *Blízky i vzdálený*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Halík, T. (2007). *Vzdáleným nablízku*. Praha: NLN.
- Hamplová, D. (2008). Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis, vol. 44/4*. 703 – 723
- Haraldsson, E. (2006). Popular Psychology, belief in life after death and reincarnation in the Nordic countries, Western and Eastern Europe. *Nordic Psychology, Vol. 58/2*. 171 – 180. DOI: 10.1027/1901-2276.58.2.171.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. (2. přepr. vyd.). Praha: Galen.
- Hendl, J. (2004). *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál.
- Hergovich, A., Schott, R., & Arendasy, M. (2005). Paranormal belief and religiosity. *Journal of Parapsychology, Vol. 69/ 2*. 293 – 303.
- Holms, N.G. (1998). *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál.
- Hood, R.W. Jr., Hill, P.C., & Spilka, B. (2009). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. (4. vyd.) New York: Guilford Press.
- Howarth, G. (2007). *Death and Dying. A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Illich, I. (1976). *Medical Nemesis. The Expropriation of Health*. New York: Pantheon Books.
- Jackson, B. (2008). How gender and self-esteem impal death anxiety across adulthood. *Psi Chi Journal of Undergraduate Research, Vol. 13/*. 96 – 101.
- Jung, C.G. (1994). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.
- Kastenbaum, R. (1996). A world without death. First and second thoughts. *Mortality, Vol. 1/1*. 111 – 121.
- Kearl, M.C. (1989). *Endings: A Sociology of Death and Dying*. New York: Oxford University Press.
- Kisvetrová, H., & Kutnohorská, J. (2010). Umírání a smrt v historickém vývoji. *Kontakt 2/2010*, 212-219. DOI: 10.1891/1541-6577.23.1.23

- Koucká, P. (2005). *Magické myšlení v životě současného člověka*. (Diplomová práce).
Získáno 31.3.2012 z <http://web.natur.cuni.cz/filosof/pavla-web/Diplomova-prace-FF.pdf>
- Kübler – Rossová, E. (1992). *O životě po smrti*. Turnov: Arica.
- Kübler – Rossová, E. (1993). *O smrti a umírání*. Turnov: Arica.
- Kuchař, J. (2012). Reinkarance. Dějiny fenoménu v datech. *Regenerace*, 8/2012, 26 – 31.
- Küpper, B., & Zick, A. (2010). *Religion and Prejudice in Europe. New empirical findings*. London: Alliance Publishing Trust.
- Lačná, B. (2012) *Spiritualita vysokoškolských studentů v České republice a na Slovensku*. (Bakalářská práce). Získáno 21.11.2012
z <https://library.upol.cz/aRLreports/kp/00171591-375159836.pdf>
- Lehto, R.H., & Stein, K.F. (2009). Death Anxiety: An Analysis of an Evolving Concept. *Research and Theory for Nursing Practice: An International Journal*, Vol. 23/, 23-41.
- Lester, D., & Abdel-Khalek, A. (2003). The Collet-Lester Fear of Death Scale: A Correction. *Death Studies*, 27, 81-85. DOI: 10.1080/07481180302873
- MacDonald, D.A. (2000). Spirituality: Description, Measurement, and Relation to the Five Factor Model of Personality. *Journal of Personality*, 68/1, 153 – 197. DOI: 10.1111/1467-6494.t01-1-00094
- Machů, K. (2012). *Postoje ke smrti*. (Diplomová práce). Získáno 31.7.2012 z <https://library.upol.cz/aRLreports/kp/00153928-696401156.pdf>
- Ma´sumiánová, F. (1996) *Život po smrti v učení světových náboženství*. Brno: Jota.
- Mencken, F.C., Bader, Ch. D., & Stark, R. (2008). Conventional Christian beliefs and experimentation with the paranormal. *Review of Religious Research*, Vol. 50/2. 194 – 205.
- Moody, R. (1991). *Život po životě. Úvahy o životě po životě. Světlo po životě*. Praha: Odeon.
- Nadž, R. (2012). *Postoje a zvládanie smrti u veriacych a neveriacych*. (Diplomová práce).
Získáno 31.7.2012 z <https://library.upol.cz/aRLreports/kp/00171216-134176002.pdf>
- Nešporová, O. (2009). Smrt jako konec nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města/Urban People 11*, 2009,3. 463 – 491.
- Nešporová, O., & Nešpor, Z. (2009). Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis/Czech sociological Review*, 2009, Vol. 45/6. 1215 – 1237

- Niemeyer, R.A., Wittkowski, J., & Moser, R.P. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation. *Death Studies*, 28. 309 – 340. DOI: 10.1080/07481180490432324
- Orenstein, A. (2002). Religion and paranormal belief. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 41/2. 301 – 311. DOI: 10.1111/1468-5906.00118
- Papica, J. (1998). Psychologické, filosofické a náboženské postoje k smrti. *Varia Psychologica VIII., Psychologica 32-1998*, 27-45.
- Pargament, K. I., & Zinnbauer, B.J.(2005). Religiousness and Spirituality. In Paloutzian, R.F., Park, C.L. (Ed.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K.I. (2008). Spiritualita jako význačný lidský motivační faktor. *Československá psychologie*, 52/5, 521 – 525.
- Pechová, O. (2011). *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Roth, L.M., & Kroll, J.C. (2007). Risky business: Assessing risk preference explanations for gender differences in religiosity. *American Sociological Review*, Vol. 72. 205 – 220. DOI: 10.1177/000312240707200204
- Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Scheitle, Ch. P. (2011). Religious and Spiritual Change in College: Assessing the Effect of a Science Education. *Sociology of Education*, 84/2. 122 – 136. DOI: 10.1177/0038040711401811
- Schellenberger, B. (1995). *Zácvik do hry*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Schwartz, S.J., Luyckx, K., & Vignoles, V.L. (2011). *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer Science + Business Media.
- Slaný, J. (2008). Některé problémy pediatrické thanatologie. *Paliativna medicína a liečba bolesti 2/2008*, 91-93.
- Štríženec, M. (2003). Škály spirituality. *Československá psychologie*, 47/6, 548 – 553.
- Štampach, I.O. (2000). *A nahoře nic....*. Praha: Portál.
- Taylor, J. (2003). *Searching for Meaning: Moving Toward an Understanding of Death and Spirituality*. (Diplomová práce). Získáno 13.1.2013 z <http://livinglifedyingdeath.com/wpcontent/uploads/2012/03/ResearchReportApril21inal120709withappendices.pdf>
- Tobacyk, J.J. (2004). A Revised Paranormal Belief Scale. *The International Journal of Transpersonal Studies*, 23. 94 – 98

- Tomer, A., & Eliason, G.T. (2000). Beliefs about Self, Life, and Death: Testing Aspects of a Comprehensive Model of Death Anxiety and Death Attitudes. In Tomer, A. (Ed.) *Death Attitudes and the Older Adult*. Philadelphia: Brunner – Routledge.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. (3. aktual. vyd.). Praha: Portál.
- Yalom, I.D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.
- Yalom, I.D. (2008). *Pohled do slunce*. Praha: Portál.
- Zákon č. 99/1963 Sb. §195 – §196. Získáno 2. 2. 2013 z <http://www.sbirkazakonu.info/obcansky-soudni-rad/navrh-muze-podat-kdo-ma-na-veci-pravni-za.html>

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

TABULKY

Tab. č. 1 *Struktura výzkumného souboru podle pohlaví*

Tab. č. 2 *Složení výzkumného souboru podle studijního zaměření a pohlaví*

Tab. č. 3 *Struktura výzkumného souboru podle náboženské afiliace*

Tab. č. 4 *Vnitřní konzistence jednotlivých škál dotazníku ESI*

Tab. č. 5 *Vnitřní konzistence jednotlivých škál dotazníku DAP-R*

Tab. č. 6 *Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle pohlaví respondentů*

Tab. č. 7 *Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle náboženské afiliace respondentů*

Tab. č. 8 *Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle praktikování víry u věřících respondentů*

Tab. č. 9 *Porovnání výsledků ESI a DAP-R podle studijních oborů*

Tab. č. 10 *Výsledky t-testu pro ženy a muže*

Tab. č. 11 *Výsledky t-testu pro věřící studenty a studenty bez vyznání*

Tab. č. 12 *Porovnání výsledků t-testu pro studenty sociální práce a logistiky*

Tab. č. 13 *Tabulka korelací mezi škálami dotazníků ESI a DAP-R*

GRAFY

Graf č. 1 *Profil výzkumného souboru podle studijního zaměření a pohlaví*

Graf č. 2 *Profil výzkumného souboru podle náboženské afiliace*

Graf č. 3 *Průměrné skóry v dotaznících ESI a DAP-R pro obě pohlaví*

Graf č. 4 *Průměrné skóry v dotaznících ESI a DAP-R podle náboženské afiliace*

Graf č. 5 *Porovnání průměrných skóru v dotaznících ESI a DAP-R podle studijních oborů*

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Podklad pro zadání diplomové práce

Příloha č. 2 – Abstrakt diplomové práce v českém a anglickém jazyce

Příloha č. 3 – Tabulka průměrných skóreů pro jednotlivé položky dotazníku ESI

Příloha č. 4 - Tabulka výsledků t-testu pro praktikující a neprotikující věřící studenty

Příloha č. 5 – Formuláře dotazníků ESI a DAP-R

Příloha č. 6 - Položky dotazníků ESI a DAP-R v jednotlivých dimenzích

Příloha č. 1

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2011/2012

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYN)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Mgr. Bc. BERANOVÁ Lenka	Staré Oldřichovice 135, Ústí nad Orlicí	F11029

TÉMA ČESKY:

Spiritualita a postoje ke smrti

NÁZEV ANGLICKY:

Spirituality and Death Attitudes

VEDOUcí PRÁCE:

PhDr. Olga Pechová, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

1. Studium a analýza odborné literatury na téma spirituality, postoje ke smrti a jejich vzájemného vztahu.
2. Kvantitativní výzkum realizovaný na souboru mladých dospělých s cílem zjistit prozkoumat vztah mezi spiritualitou a postoji ke smrti s ohledem na vliv pohlaví a profesní orientace.
3. Statistická analýza získaných dat, jejich interpretace a následná diskuse s ohledem na dosavadní zjištění v této oblasti.
4. Kritické zhodnocení získaných dat a limitů výzkumu, zejména s přihlédnutím k charakteru zkoumaného souboru a použitým metodám.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- Dezutter et al. (2009). The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents [electronic form]. *Death Studies*, 33, 73-92.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie, 2., přepracované vydání*. Praha: Galén.
- Hood, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: an empirical approach*. New York: Guilford Press.
- MacDonald, D. A. (2000). Spirituality: Description, Measurement, and Relation to the Five Factor Model of Personality. *Journal of Personality*, 68, 153-197.
- Moser, R., Neimeyer, R. & Wittkowski, J. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation [electronic form]. *Death Studies*, 28, 309-340.
- Řičan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Striženeč, M. (2003). Škály spirituality. *Československá psychologie*, 47, 548-553.

Podpis studenta:

Datum:

Podpis vedoucího práce:

Datum:

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Spiritualita a postoje ke smrti

Autor práce: Mgr. Lenka Beranová

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Počet stran a znaků: 67, 131 773

Počet příloh: 6

Počet titulů použité literatury: 85

Abstrakt: Diplomová práce se zabývá fenoménem smrti, spiritualitou a jejich vzájemným vztahem. První kapitola teoretické části popisuje pojetí smrti v historickém a kulturním kontextu, mapuje základní postoje ke smrti. Ve druhé kapitole je analyzována problematika náboženské a nenáboženské spirituality a jejího vztahu ke smrti. Třetí kapitola je věnována empirickým výzkumům v obou oblastech. Výzkumné šetření pro účely této práce bylo realizováno se vzorkem 200 mladých dospělých. Cílem bylo zjistit, jak pohlaví, náboženská afiliace a studijní zaměření souvisí s různými projevy spirituality a postoji ke smrti

Klíčová slova: smrt, spiritualita, postoje ke smrti, pohlaví, náboženská afiliace, studijní obor

ABSTRACT OF THESIS

Title: Spirituality and Death Attitudes

Author: Mgr. Lenka Beranová

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Number of pages and characters: 67, 131 773

Number of appendices: 6

Number of references: 85

Abstract: The thesis deals with the death phenomenon, spirituality and their relationship. The first chapter of the theoretical part describes death in its historical and cultural context and depicts fundamental death attitudes. The problems of religious and secular spirituality and their connection to death are analysed in the second chapter. Last chapter of the theoretical part aims at empirical research in both spheres. The research survey for the purposes of the thesis was carried out with a sample group of 200 young adults. Its goal was to find out the link between gender, religious affiliation and field of study and various expressions of spirituality and death attitudes.

Key words: death, spirituality, death attitudes, gender, religious affiliation, field of study

Příloha 3

Tabulka průměrných skóreů pro jednotlivé položky dotazníku ESI

ESI	Sm. odchylka		Průměr		Sm. odchylka		Průměr bez		Sm. odchylka bez	
	celý soubor		muži	ženy	muži	ženy	věřící	vyznání	věřící	vyznání
COS1	1,63	1,23	1,41	1,7	1,32	1,22	2,15	1,57	1,23	1,2
COS2	2,12	1,17	2	2,15	1,34	1,17	2,25	2,1	1,17	1,16
COS3	1,23	1,14	0,93	1,3	1,15	1,14	1,75	1,16	1,14	1,09
COS4	1,66	1,18	1,49	1,71	1,24	1,18	1,85	1,64	1,18	1,16
COS5	1,04	1,19	1	1,05	1,22	1,19	1,8	0,95	1,19	1,13
COS6	1,95	1,33	1,9	1,96	1,41	1,33	2,85	1,85	1,33	1,29
EPD1	0,87	1,08	1,19	0,79	1,36	1,08	1,1	0,85	1,08	1,06
EPD2	1,91	1,48	2,43	1,83	1,53	1,48	1,45	1,96	1,48	1,46
EPD3	1,24	1,4	1,14	1,26	1,33	1,39	1,5	1,21	1,38	1,34
EPD4	0,92	1,18	1,24	0,83	1,41	1,18	0,65	0,95	1,17	1,2
EPD5	0,97	1,15	1,02	0,95	1,21	1,14	1,25	0,93	1,14	1,11
EPD6	1,03	1,26	1,51	0,89	1,5	1,22	1	1,02	1,22	1,2
EWB1	2,51	1,14	2,6	2,48	1,04	1,14	2,9	2,46	1,14	1,17
EWB2	2,41	1,19	2,46	2,39	1,29	1,19	1,95	2,46	1,19	1,15
EWB3	2,76	1,15	2,82	2,74	1,05	1,16	2,8	2,75	1,55	1,14
EWB4	2,76	1,13	2,7	2,76	1,19	1,13	3	2,72	1,13	1,13
EWB5	1,71	1,23	1,75	1,7	1,28	1,23	2,15	1,67	1,22	1,19
EWB6	3,23	1	3,07	3,27	1,15	1,05	3,5	3,2	1,01	1,02
PAR1	2,11	1,3	1,56	2,25	1,34	1,3	2,05	2,12	1,3	1,29
PAR2	1,89	1,34	1,34	2,04	1,17	1,37	1,7	1,91	1,34	1,31
PAR3	2,34	1,22	1,97	2,43	1,25	1,22	2,45	2,37	1,22	1,2
PAR4	2,51	1,38	2,24	2,58	1,51	1,38	2,3	2,53	1,38	1,36
PAR5	1,89	1,33	1,48	1,98	1,27	1,33	1,3	1,95	1,33	1,3
PAR6	1,92	1,34	1,48	2,03	1,57	1,43	1,85	1,92	1,42	1,42
REL1	0,9	1	0,7	0,95	0,9	1,03	2	0,78	1	0,89
REL2	1,41	1,24	1,29	1,44	1,29	1,23	2,2	1,32	1,24	1,17
REL3	0,66	1,08	0,63	0,67	1,04	1,09	2,4	0,47	1,08	0,87
REL4	0,89	1,07	0,75	0,91	0,99	1,09	2	0,76	1,07	0,99
REL5	0,88	1,3	0,92	0,86	1,33	1,3	2,45	0,7	1,3	1,16
REL6	1,63	1,44	1,36	1,69	1,33	1,46	2,7	1,5	1,44	1,4

Tabulka průměrných skóreů pro jednotlivé položky dotazníku DAP-R

DAP-R	Sm. odchylka		Průměr		Sm. odchylka		Průměr bez		Sm. odchylka bez	
	celý soubor		muži	ženy	muži	ženy	věřící	vyznání	věřící	vyznání
FD1	4,7	1,96	4,58	4,72	1,87	1,96	4,1	4,77	1,96	1,9
FD2	4,61	2	3,63	4,86	1,9	2	4,2	4,65	2	1,99
FD3	4,19	1,99	3,65	4,32	2	1,99	4,25	4,18	1,99	2
FD4	4,07	1,88	3,17	4,3	1,73	1,89	3,8	4,1	1,89	1,88
FD5	2,9	1,6	2,41	3,03	1,6	1,66	3	2,89	1,66	1,65
FD6	4,51	2,06	3,65	4,73	2,1	2,06	4,45	4,52	2,07	2,05
FD7	3,86	2,01	3,49	3,96	2,09	2,01	2,8	3,97	2,01	2,01
DA1	3,81	1,84	3,46	3,9	1,65	1,84	3,5	3,85	1,84	1,83
DA2	4,36	1,99	3,92	4,47	1,94	1,99	4,3	4,36	1,99	1,98
DA3	4,16	1,93	3,65	4,29	1,85	1,94	3,85	4,2	1,93	1,95
DA4	3,89	1,96	3,6	3,96	1,84	1,96	3,15	3,97	1,96	1,95
DA5	3,67	1,79	3,53	3,71	1,79	1,8	3,85	3,65	1,79	1,73
NA1	6,02	1,3	6,19	5,97	1,2	1,34	6,4	5,97	1,34	1,31
NA2	6,47	0,9	6,63	6,43	0,73	0,98	6,5	6,47	0,98	0,91
NA3	4,54	1,83	5,24	4,36	1,66	1,84	4,6	4,53	1,84	1,83
NA4	6,38	0,81	6,6	6,32	0,67	0,9	6,4	6,38	0,9	0,79
NA5	5,32	1,51	5,38	5,31	1,64	1,53	4,9	5,37	1,53	1,44
AA1	3,41	1,68	2,78	3,57	1,52	1,68	4,6	3,28	1,66	1,64
AA2	3,62	1,6	3	3,77	1,48	1,6	4,35	3,58	1,6	1,57
AA3	3,26	1,65	2,78	3,42	1,66	1,65	4,05	3,21	1,65	1,64
AA4	2,89	1,62	2,41	3,01	1,63	1,62	4,65	2,7	1,62	1,5
AA5	3,28	1,61	2,8	3,4	1,61	1,61	4,05	3,2	1,61	1,58
AA6	4,55	1,69	3,78	4,78	1,78	1,7	5,25	4,47	1,7	1,68
AA7	3,19	1,44	2,65	3,33	1,42	1,44	4,05	3,1	1,44	1,38
AA8	3,47	1,6	3,09	3,57	1,7	1,6	3,7	3,45	1,6	1,58
AA9	3,14	1,84	2,58	3,28	1,64	1,84	4,35	3,01	1,84	1,79
AA10	2,83	1,45	2,73	2,84	1,63	1,45	3,3	2,77	1,45	1,41
EA1	4,21	1,99	4,07	4,24	2,02	1,99	4	4,23	1,99	1,98
EA2	3,36	1,82	2,8	3,5	1,75	1,82	2,75	3,42	1,82	1,8
EA3	4,45	1,84	4	4,57	1,97	1,85	4,45	4,45	1,85	1,83
EA4	3,41	1,69	3,31	3,44	1,85	1,69	3,3	3,42	1,69	1,65
EA5	3,27	1,62	3,41	3,28	1,79	1,62	3,35	3,26	1,62	1,6

Příloha 4*Tabulka výsledků t-testu pro praktikující a neprojektující věřící studenty*

Dotazník	škála	průměr		t-test		
		praktik.	neprak.	t	df	P
ESI	COS	9,30	15,45	-3,80	198	< 0,001
	EPD	7,04	5,18	1,15	198	0,25
	EWB	15,35	15,82	-0,31	198	0,75
	PAR	12,69	12,36	0,18	198	0,86
	REL	5,79	16,36	-7,40	198	< 0,001
DAP-R	FD	28,87	28,55	0,11	198	0,91
	DA	20,13	16,00	1,67	198	0,10
	AA	33,16	42,91	-2,96	198	< 0,01
	EA	19,04	13,18	2,69	198	< 0,01
	NA	28,75	28,82	-0,06	198	0,96

Příloha č. 5 a č. 6 nejsou součástí elektronické verze